

I.

A KIS-BÉNYI

ROMÁN IZLÉSŰ

EGYHÁZ.

FELVETTE, RAJZOLTA ÉS LEÍRTA

HENSZLMANN IMRE,

MAGY. AKAD. LEV. TAG.

I.

A bényi helyiség.

Esztergom megyében fekvő Bény faluról Fényesnél a következőt találjuk:*)

125 l. *Bény* (kis), magyar f. a Garan mellett Bars vármegye szélén. 258 kath. lak. Földje 1-ső osztálybeli, bora kevés. Hajdan volt itt egy Praemonstratensis apáturság, melynek templomát 3 torony ékesíté; jelenleg ezekből csak egy áll fent. Amade István a helybeli templomnak ajándékozván, mostani földesura a kéméndi plebánus, hova t. i. mint filialis tartozik.

Bény (nagy), magyar f. mindjárt az elébbeni helység mellett: 672 kath., 6 zsidó lak. Gazdag róna határ. Nagy juhtenyésztés f. u. h. Pálffy. — 1683-ban a segéd lengyel seregek ezen falut is elpusztíták. — Mind kis, mind nagy Bényt háromszoros régi sán-czok veszik körül, de ki hányhatta ezeket, nem tudatik.

Egy névtelen Bényről bővebben szól:

Statistico-historico-topographica descriptio comitatus Strigoniensis synoptice adornata a quodam historiophilo municipe Strigoniensi. Strigonii mensibus Octobri, Novembri et Decembri 1827. Ex bibliotheca Rumiana. 4-rét, a magyar Akad. kéziratgyűjteményében. *Bény*, Kis Bény, vicus exilis, loco elevatori supra ripam Grani situatus, memorabilis ob praeposituram Praemonstratensium. Monasterii rudera adhuc visuntur, cui olim tria adstabant templa, unum St. Corporis Xi, alta et augusta fabrica, cujus sanctuarium refert formam stae crucis, navi autem a tergo rursus aliud templum decussatum adstructum erat, serviebatque templo majori instar vestibuli; alterum duodecim apostolis sacrum, in similitudinem turris, seu rotundi, et turbinati delubri, quale Turcis mos est excitare; tertium B. Catharinae penes majorem illam Ecclesiam, a qua hoc modica interposita platea distinguebatur in orientem. Haec autem duo posteriora templa, quemadmodum Turcicis tempestatibus una cum claustro temploque magno corruerunt, sunt adhuc in ruinis, primum vero anno 1722. eleganter renovatum est. Nobilis quidam Stefanus Amade pagellum adjectis agris Veresallja dictis, vinetaque trans rivum Sikincze, et nonnulla alia, suppellectile rei familiaris, ecclesiae eidem testamento legaverat, quibus illa hodie utitur, sacra, oeconomicaque administrante, et excelso consilio regio locumtenentiali rationes reddente parochus Kéméndiensi. Accolae sunt Hungari in 25 domibus, ac totidem familiis 163, omnes catholici, etc.

Bény, Nagy Bény est pagus priori contiguus, pertinetque ad ditionem Báthor-kesziensem. Possessio haec cum priori, aliisque vicinis varia fortuna jactata est, etenim jam a barbaris, jam Christianis eversa, ac iterum ac saepius insessa; neque melior ei fortuna affuerit, quum anno 1683 Polonus Kéméndum ferro vastaret. Nam heic etiam confluentem ex vicinia populum, quod de Turcis se certum non fecerat, magna crudelitate delevit, adeo ut aegre nonnulli, qui subjectos Grani lucos trajicere potuerunt, truculentas Poloni manus evaderent. Tantopere enim malò suo exacerbatus est, ut nec sacris parceret. Nam quum ita saevienti sacerdos vici cum sacro, processione pauperum stipatus occurreret, tantum abest, ut furentem demulserit, ut potius in se ipsum, et comites incitavit, ipseque cum reliquis defossus interierit. Magna tum erat loci deso-

*) Lásd M. Ország mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben. Kiadta Fényes Elek. Pesten 1837. 2. kötet.

latio, quae motibus Rákócziánis reiterata est. Locus hic, tum ob ea, quae narravimus, tum praeprimis nobilis ob *vastum* illud, et *antiquissimum vallum*, quo adhucdum includitur: incingit enim eandem ripam agger tergeminus, quorum maximus complectitur ambitu orgias 1219, altitudine orgias 10, par est interior altitudine, sed amplitudine dimidia parte minor, minimus autem qui intimus. Fama est vallum isthoc Kupam, quum Sto Stephano se opponeret, excitasse quiscunque is sit, qui excitavit, opus tamen molitus est toto regno memorabile, stupendi enim et incredibilis operis est, et fidem paene humanam excedit etc.

A fenebbi idézetekből a két Bénynek régibb kori fontossága világos, mind ketteje magas hármassánczczal övezve levén, itt nevezetesebb strategikai ponttal találkozzunk. A sánczok keletkezése idejét és célját történetíróink még nem puhatolták ki eddig; de e sánczokat, mert domborodó részök éjszak felé fekszik, és mert a bányavárosokból Esztergomba vezető út Bényen megy keresztül, az éjszokról jövő és Esztergomot fenyítő veszély elhárítására felhántaknak hihetjük; ily veszély pedig leginkább Trencsini Csák Máté korában létezett, azért valószínűnek tetszik, hogy a sánczokat az esztergomi érsekség készítette Csák ellen a XIV-ik század kezdetén.

Jelenleg Bényben az említett három építménynek még ketteje létezik.

A kolostor *Ur testének temploma*, és az úgynevezett *Fabrica rotunda*, az előbbi-től néhány lépésnyi távolságban, még pedig a templomtól nyugotra helyezve.

A *körídomú* épületen nincs ugyan semmi nyoma a régiségnek; mindamellett, valamint alakja, úgy elhelyezése is régi voltát sejteti. Ez utóbbi tekintetben nevezetes, hogy ily régi épületek még elég nagy számmal felmaradtak. Weingaertner „*System des christlichen Thurmbaues*“ című Göttingában 1860-ban megjelent munkájában a következőket idézi, Németországon Schulpforteban, Mühlhausenben, Münsterben, és több mást, melyeket a bécsi középonti bizottmány kiadott. Magyarországon is több ily *carnarium* ismeretes, a csallóköziakat Ipolyi idézi „*Csallóköz Műemlékeiben*.“ Az efféle épületnek temetkezési célja volt, s azért a templom előtti temető helyen áll, magában foglalva vagy egyes holt testeket, vagy a temetőhelyen időnként kiásott csontokat, és *carnarium*nak vagy *Kärner*nek nevezetik. Eredetét és idomát Weingaertner a régi rómaiak toronyalakú síremlékeiből, minők egyike Caecilia Metelláé Rómában, magyarázza. Franciaországban a középkorban e körídomú és toronyalakú épület tetején többnyire lámpa égett, s innen az egész emléket „*fanalnak*“ is nevezték. A leghíresebb fanal a fontévraulti, későbbben a fanal vagy lámpatartó kisebb mérvben is alkottatott, ilyen a kassai templom déli előcsarnoka előtt álló úgynevezett „*Mátyás oszlop*“, ez csak a XIV. század vége felé keletkezett, és halotti lámpájával az előtte fekvő temetőhelyet világította, melyen sz. Mihály kápolnája, mint a temetőhely kápolnája áll. — Mondtam, hogy a bényi kerekalakú kápolnán az ószerűség legkisebb nyomát sem vehetjük észre; de ezt talán csak azért nem, mert az építmény már régenten is a legnagyobb egyszerűséggel emeltetett, és mert a későbbi restaurációk azon csekély ószerű jellemét is eltörölték, melylyel eredetileg bírt; vagy talán az eredeti *carnarium* egészen elenyészett, és helyén későbbben a mostani épült? Annyi bizonyos, hogy elhelyezése és fő idoma megegyezik a régi *carnarium*ok alakjával és elhelyezésével.

Bennünket, ezek szerint, egyedül a még fenálló kolostori templom érdekel, még pedig annál inkább, mert abban a régi eredeti építményre ráismertünk, melynek mai boltozata és hajója ablakai az 1722-iki restauratio készítményei ugyan, de melynek többi részait az eredeti építésnek köszönjük. Az egész emlék tehát soha annyira romba nem dőlt, mint azt a „*Statistico-topographica descriptio*“ című kézirat velünk elhítenni akarná.

II.

Chronologiai észrevételek.

a) Általános észrevételek.

Mertens Ferencz Berlinben 1850-ben megjelent „Die Baukunst des Mittelalters“ című munkájával megalapította a középkori építészet chronológiáját. Ő volt, ki legelőször évekig folytatott tanulmányaiból elvonta azon törvényeket, melyek mind inkább érvényeseknek mutatkoztak; ő rendezte későbbben tábláiban a német emlékeket keletkezésük ideje szerint, ő volt végre az, ki ezen rendezést a Németországon kívüli főbb emlékekre is kiterjeszté. Rendezése egészben mai nap is fenáll, némely kivételekről alább szólandok.

Mertens a középkor építményeit kétfelé osztja. Ez első osztályt képezik a régibb nem monumentalis, sőt kevésbé tartós anyagból, mintegy rögtönözve emelt, úgy nevezett *enyészetű, szegényes építmények* (Untergangs, Dürftigkeitsbauten); ezek, kevés kivétellel, a hűbéri kor előtt, azaz a X-ik század kezdetéig képezték a nagy többséget Európában. Kivételképen monumentalszerűleg épített már e korban is, kivált Görög- és Olaszországban, némely nagyobb templom, vagy régibb keresztény, vagy bizanti stílusban Németországban e korból Mertens szerint csak mintegy 20 monumentalszerűleg épült emlék maradt fenn, legnevezetesebb a nagy Károly által bizanti stílusban épített aacheni basilika. Magyarországon az ő keresztény korból csak az egyetlen pécsi templom, és ez is csak részben származik; vagy talán legrégebbi részét éppen rómainak kell mondanunk?

A régi keresztény és bizanti modorra következő stíl a román stíl. Ennek első felléptére, vagyis mint mondja teremtésére, Mertens a dijoni sz. benigni templomban, mintegy 1000. körül, ráismer: ha azonban, mit későbbben maga Mertens is valónak átlátott, a német Hartz tövében fekvő gernrodi templom építését vagy éppen felszentelését 960. körül kell tennünk, s így e templomot mintegy 40 évvel régibbnek véljük mint a dijont, a román stíl keletkezését is a X-ik századnak mintegy közepére kell tennünk, és eszerint a román stíl Németország kellő közepén szülemlett meg, s onnan ment át a Rajna vidékére és Franciaországba, mit a francziák magok sem tagadnak, midőn a németektől a csúcsíves stíl fölfedezését joggal maguk számára követelvén, őket azzal vigasztalják, hogy benők a román stíl felfedezőit elismerik.

Vannak, kik a román stíl keletkezését régibbnek tartják, így Lenoir azt nagy Károly idejébe viszi át, sőt Mertens is Lombardia több épületeiben, melyeknek építését a VIII-ik és IX-ik századba helyezi, a román stílusnak mintegy sporadikai előkészítőire akar ráismerni. Lenoir nézetét a nagy Károly korából ránk maradt sveiczi sz. gali kolostornak alaptervrajzára alapítja; azonban ezen alaprajz, felrajz nem létezik, oly sok antik elemet foglal magában, miszerint nem hiszem, hogy jogosítva volnánk abban az első román stíl példáját keresni. Mertens, mint Lombardiában sporadikailag feltűnő és a román stílt mintegy előkészítő emlékek közt idézi Milanóbol a sz. lőrinczi és sz. ambrusi, a többi Lombardiából pedig az ivreai, novarai és a modenai egyházakat; ezt Mertens 1850-ben joggal tehette; azonban azóta Corderonak tanulmányai az idézett emlékek nagy régisége iránt sok alapos kétséget támasztottak; ez jelesen az eset a milanói sz. ambrusi templomra nézve, melynek szentélyéről Mertens „Baukunst des Mittelalters“ című munkájában mondja, hogy ez a fennmaradt adatok és felirat szerint *minden bizonynyal* 790 körül épült; ellenben Cordero és utána Eitelberger, az utóbbi a „Mittelalterliche Kunstdenkmale des öst. Kaiser-

staates“ című, Bécsben és Stuttgártban 1850-ben megjelent II. kötetében világosan kimutatja, hogy az ambrusi templom 1150 körül újra építettett. És így a tudomány mai állásánál fogva a X-ik század közepe táján emelt gernrodi templomot legrégebbi román stíli emlékeknek kell tekintenünk, s ezt annál inkább, mert oszlop-fői még bizanti befolyást árulnak el; ezen befolyást pedig ama közlekedésnek tulajdoníthatjuk, mely akkor tájban a német és bizanti császárok udvarai közt létezett, és melynek folytán későbbben Otto császár a bizanti császárné Teophanát vette nőül.

Lássuk már most Mertens törvényeit.

A középkor építészeti történetében az első főpont a *változás* (Mutation). Ismert dolog, hogy a középkor építészeti telkei gyakori változásnak valának kitéve, és épen az ebbéli tanulmányok nagy nehézségei közzé tartozik, valamely régi épületet stíljé után az általános chronológiába kellőleg elhelyezni és meghatározni, vajjon az eredeti épület helyén későbbben újra-építés történt-e vagy sem. E tekintetben *általános törvényként kell elismernünk, hogy az alapítványi vagyis szerzetes templomok a hűbéri korban mind változás alá esnek, vagyis a X-ik és a következő századokban minden régebben alapított templom újra felépült. A kivétel ezen törvény alól igen ritka, Németországban az emlékek egész tömegének alig tévén kétszázadát. A nem szerzetes templomok is az érintett változás alá esnek, mely a XI. század vége felé kezdődik, és a helyiségek szerint majd a XII-, XIII- sőt a XIV-ik századon keresztül tart.*

A második főpont a *documentatio*. A templomok első építésének vagy legalább régebbi lételének adatai fenmaradtak. Mertens e törvénynek csak két kivételét ismeri (nyugot Európában); *azonban ezen documentatio, kivéve a feliratok és leírások ritka eseteit, semmiképen sem függ össze a fenmaradt épületekkel.* A documentatio tehát légben lebegne, és az emléket nem magyarázhatná, hacsak a chronologia a stílből vett ismereteivel nem kötné egybe az emlékeket datumaikkal. De ha megfontoljuk, hogy a chronologia nézetében gyakran csalatkozott, és hogy csak elég későn jutottunk a változási törvénynek elismerésére, világos leendő, miként a stíl körüli ismeretek igen nagy befolyást gyakoroltak a chronológiának megegyeztetésére az okmányokkal. Az alapításnál a documentatio mindig kívánatosnak, többnyire szükségesnek látszott, és ezen documentatio okmányok által történt, miknek majdnem mindnyája ránk maradt. Másképen áll az ügy az újra épített emlékekkel; ezek oly körülmények közt keletkeztek, mik az esemény világos megemlégtetését nem szükségkép vonták magok után. Ily említés többnyire csak mellesleg és külön alkalmanként történik. Ha azt hisszük, hogy az egyik vagy másik nagy építmény létre nem jöhetett a nélkül, hogy eziránt írásban valami fel nem jegyeztetett volna, ily nézet meg nem egyeztethető a tapasztalással; mert a középkor történelme épen a monumentalszerű építkezés idejében ép oly hanyaggá lesz, mint az akkori benczések iratai; ez az oka miért nem viszi Mabillon is a benczés-rend történetét túl az 1116-ik éven. *A középkor nem ismeri a történelmi iratok folytonosságát.* Innen származik a homályosság és habozásunk midőn a fenmaradt datumokat a fenmaradt épületekre alkalmaznunk kell, s ezért ki kell mondanunk, hogy *a nem világos, alkalmilag felemlített és hanyag datumok leginkább alkalmazhatók a fenmaradt épületekre, és hogy: a világos és okmányi datumok csak az elenyészett építményekre nézve érvényesek.*

A harmadik általános főpont a *teremtés* (die Creation). A történet az okoknak nem életnélküli halmaza, melyeknek összeütközéséből mindent lehetne magyarázni; a történetnek ellenkezőleg személyességhez kell fordulnia. Valamint a csúcsíves, úgy a román stíljében is, ha keletkezését a kellő időpontra helyezzük, a teremtés elvére rá kell ismernünk. Mindig oly meghatározott épületekre fogunk akadni, melytől egész ivadékot, iskolát vagy épen stíljé származtathatunk. Ezen teremtés nélkül bizonyos építési alakzatokat nem magyarázhatnánk: ilyenkor azonban elő kell adnunk hol és mikor keletkezett legelőször ily alakzat.

A teremtés fogalmát Mertens nem írja körül elég határozottan. A valódi művészet általában nem működhet másképen mint teremtés által: a teremtés levén vagy a természeti alaptárgynak vagy az eszmének oly átalakítása vagy megtestesülése, melyben a szervi szükségesség egyaránt képezi valamint a szellemi és technikai munkálkodásnak alapját, úgy a befejezésig tartó működés folytonosságát. A művészi teremtésnek eszméje egyúttal magában foglalja a fejlődés fogalmát is; és jelesen teremtménynek oly épületet kellend mondanunk, mely a régebbi alakzatokból és alakokból szervileg kifejtett új alakzatot vagy alakot tüntetvén elő, az arra következő épületeknek mintául szolgál.

A negyedik főpont a chronológiában az *elsterjedés* (die Praeession oder Propagation), az elsterjedés a teremtésnek szükséges következménye. Ha csak a stílek változtatásáról volna szó az elsterjedés kevesebb érdekléssel bírna, de az elsterjedés a változásban, vagyis az enyészeti épületeknek monumentalszerűekké felcserélésében és általában az építészet minden főmunkásságában mutatkozik. A stílek legkülönbözőbbjei ugyanazon időben és ugyanazon helyen egymás mellett létezhetnek. Így nevezetes például, hogy a benzés rend már megkezdé monumentál épületeit, míg a cisterciák az enyészeti építéssel még fel nem hagytak. A láncolatot, mely az okok és eredményeik közt létezik, az építészetben világosabban feltüntethetni mint más collectiv emberi tevékenység nemében. és ezen feltüntetés főfeladata az építészeti történelemnek.

Az előadottakból Mertens okszerűleg azon törvényt vonja ki, miszerint *az építészet chronológiájában semmit sem bizonyíthatni egyes példákban*; és valóban mostani ismereteinkhez csak a fenmaradt emlékek egész tömegének tanulmányozása útján juthattunk, csak a stílek, iskolák és provincialismusok teljes megismerése után sikerült az irott okmányok kellő magyarázata, és azok felosztása olyanokra, melyek a már nem létező régebbi emlékekre, és olyanokra melyek az elenyészett régebbi emlékek helyein későbbben emelt és még létező építményekre vonatkoznak, és ezt dacára annak, hogy az előbbi okmányok világosak és részletesek, és az utóbbiak többnyire csak soványok és darabosak.

Mertens törvényeihez egy újat hozzá adhatunk, mely szerint a stílek teremtése nem a székesegyházakban, hanem a szerzetesek templomaiban veszi kezdetét; így a román stíl a gernrodi női kolostor templomában, így a csúcsíves stíl a sz. denisi benzés kolostor templomában tűnik fel legelőször. De ha a középkor stíljei a szerzeteseknél keletkeznek, kifejlődésüket inkább a székesegyházakban érik el; így a román stíl a német Hartz és Rajnai vidék székesegyházaiban emelkedik tetőpontjára, így a csúcsíves stíl a noyoni, chartresi, párisi székesegyházakban mind inkább fejlődve elvégre a rheimsi, amiensi és kölni domokot teremti. Mult évi értekezéseimben alkalmam volt érinteni, hogy a sz. denisi templom építése korábban a szerzetesek működése nevezetesen hanyatlott, és hogy annak művészeti minősége lajkusok kezébe átmenetelével roppantul haladván, nevezetesen a városok felszabadulása alkalmával új erőt nyert.

A szerzetesek és lajkusok művészetének ily határozott megkülönböztetését magyarországi emlékeinken tenni képesek még nem vagyunk; nem tudjuk mily időpontban történhetett nálunk ezen átvétel, csak az tetszik már jelenleg is valószínűnek, hogy a csúcsíves emlékek nálunk is lajkusok által építettek.

Ha már most Mertens idézett törvényeit a magyarországi emlékekre alkalmazzuk, a *változási* törvénynek azért van csekélyebb jelentékenysége nálunk, mint nyugot Európában; mert legrégebbi fenmaradt emlékeink, már a monumentalszerű építészet korában emeltettek, azaz leginkább a XIII-ik században, azonban az enyészeti korszak nálunk későbbben szűnt meg mint másutt, azért is sz. István alatt épített székesegyházakkal vagy kolostori templomokkal többé nem bírnak, hanem csak helyeiken későbbben épített új templomokkal. A pécsi templom itt kivételképen egyes egyedül áll, mivel annak keletkezési

ideje még a római korba visszavezethetőnek mondatik, minő joggal? meg nem határozhatom, nem ismervén e templomot másképen, mint alapos megbírálásra elégtelen rajzokból.

A *documentatio* tekintetében nem kérkedhetünk, mintha Magyarország minden elenyészett, sőt maig fenmaradt emlékének első datumát már is ismernők; mert a középkor archaeológiája nálunk még csak néhány éves. E tudomány két fő elemből áll, az okmányok és az emlékek ismeretéből. Az elsőt Fuxhoffer óta bírjuk ugyan némiképen, de az utóbbiban még igen nagyok a hézagok, itt is még csak a lajstromozásnál vagyunk; ezt Ipolyi tagtársunktól várhatjuk, ki is az akadémia utolsó közülésén tartott értekezésében e munkához igen derekasan hozzá fogott, valamint ugyanezt Csallóközi Műemlékeiben, az Archaeologiai Közlemények I. és II. kötetében is tette. Úgy hiszem azonban, már jelenleg is kimondhatjuk, hogy a magyar monumentalszerű építészet a kora román stíllel a XI-ik században kezdődik, és a későbbi román stílben a XIII-ik század 1-ső felébe folytatatik; ez utóbbi korszakban nálunk a legnagyobb építészeti tevékenység mutatkozik, mely 1240-ben a tatárpusztítás által megszakad. Azonban csalatkoznak, kik azt hiszik, hogy a tatárok egyre elpusztították a már fenálló emlékeket; mert ránk maradt legjelesebb román templomainknak majdnem mindnyája a tatár roham előtt épített. Más részt igaz, hogy a tatárjárás megritkítván az ország lakosainak számát és vagyonosságát, az építkezési tevékenységet is sok esztendőre félbenszakasztá, és onnan van, hogy oly ritkán találkozzunk Magyarországon kora csúcsíves emlékekkel, melyeknek keletkezési idejét nálunk a XIII. század második felén túl nem tehetjük. Ilyen kora csúcsíves stílű példákra rá kell ismernünk a kassai templom kriptájában (de csak is abban), a budai parochialis és a Margit-szigeti templom némely részeikben.

A *teremtésre* nézve találkozunk ugyan nálunk igen dús és díszes román stílű, a XIII-ik század első felében emelt emlékekkel, de nehezen olyannal, melyet teremtménynek nevezhetnénk. Ellenben a kassai templomban bírnak oly másod korszakú csúcsíves stílű teremtménnyel, minek befolyását nem csak a szepesmegyei emlékekben, hanem a budai templom egyik jelenleg befalazott portáljában és a kolozsvári egyház egész tervezetében is felmutathatni.

Magyarországon a stílek *elterjedése* vagy nyugotról, vagy délről jön; középkori építészeti elemeinek legnagyobb része Németországból, de más meg nem vetendő része Olaszországból jött. Olaszországi mintáknak tulajdonítható román stílű templomaink ama símulása a basilikához, miszerint azokban többnyire a kereszthajó hiányzik; mit már Ipolyi barátom kellőleg kiemelt. De ezen hiánnyal nem csak román stílű emlékeinknél találkozunk, mert ez az átmeneti és csúcsíves templomokra is p. o. a zsámbékira, a sz. mártonira, a budai és pozsonyi parochialisokra is kiterjeszkedik. Az olasz befolyás részint Dalmátországon, részint Karinthián keresztül jutott hozzánk. Francia mintára csak az egyetlen egy kassai templom legrégebbi részeiben, és ez után a kolozsvári templom alaprajza készült.

b) A bényi templom chronológiája.

Czinár Mór Fuxhoffer Monasterologiájának új kiadásában, mely munka 1860-ban megjelent, II-ik kötete 6-ik lapján Bényről a következőkben szól:

Praepositura B. M. V. de Béén etc.

„In Kisbény loco elevatiore supra ripam Grani visitur adhuc ecclesia cum duabus turribus e secto lapide, quae fuit Praemonstratensium. Ecclesiae adjacent rudera monasterii, quae ipsemet non semel inspexi, at nulla inscriptio reperitur: imagines quoque quae in refectorio depictae fuerunt, ita deturpatae sunt, ut nihil internosci queat,“ inquit Carolus Wagner e soc. Jesu in manuscripto tomo de Abbatiis et Praeposi-

turis Hungariae. E literis conventus fratrum ordinis praemonstratensis de Sáagh anno 1273. fide publica datis discimus, praeposituram hanc per magistrum Stephanum filium Omodej fundatam fuisse, qui dum ibidem sepeliretur, eius mater, vidua, et soror coram pluribus comitibus et religiosis testibus viva voce declaraverunt, defunctum Stephanum monasterio huic suo de Béen villas Kéménd stb. legavisse. A proprio et originario patre, praeposito Sancti Stephani avulsa est filia Bin, velut in aliis catalogis legitur, Baen praepositura, et subdita abbati montis Sion anno 1294, sed anno 1516 ad praepositum de Sáagh paterniter in Bin praecipiente capitulo generali translata est et penes eum permansit usque dum Turcarum armis Strigonium, ejusque nominis comitatus subacta fuissent anno 1543. E tabulario S. Benedicti de Gron (sz. Benedek) constat, Simonem praepositum propter violente ablatos duos boves et totidem equos per suos homines citatum fuisse per Paulinos Nostrenses anno 1467. Tandem suis primigeniis heris vacuam praeposituram anno 1561. die 1. Febr. Ferdinandus imperator cum abbacia benedictina de Széplak e manibus profanorum erepta, accedente sedis apostolicae adprobatione, contulit societati Jesu pro condendo collegio Tyrnaviae. Ita Samuel Timon e soc. Jesu, in epitome chron. ad hunc annum.

A fő okmány, mely a bényi templom és kolostor alapítására és építkezési esztendejére vonatkozik, s a melyet Fuxhoffer is töredékben idéz, a következő.

Fejér Codex diplomaticus V. II. 138.

A. Chr. 1273. Conventus Praemonstratensium de Sáagh, super donationibus mortis causa per Magistrum Stephanum, filium Omodei, Abbatiae de Been factis testatur.

Nos Conventus Fratrum Ordinis Praemonstratensium de Saágh memoriae commendantes significamus Universis; Quod cum Magister Stephanus, bonae memoriae, filius Omodaej, defunctus apud monasterium suum in Bén tumularetur, vocatos misimus Marcum Priorem, et Augustinum Subpriorem, domus nostrae, ad eum tumulandum et testamentum ejus audiendum; ubi mater eiusdem Mag. Stephani, ac relicta et soror praesentibus Comitibus Stephano de Pasztuh, Buben, Desiderio, Johanne, Syba de Borth, et Leuka, ac praesentibus fratribus Praedicatoribus: Fratrem Ladislao de Strigonio, Fratrem Johanne, Hugone et Detrico, et coram Fratribus minoribus, Fratrem Galla Lectore Strigoniensi, et Fratrem Clemente, Socio ejusdem, et Praeposito de Bén primario, Jacobo priore, et Mauritio cantore eiusdem loci, testamentum Magistri Stephani, quod viva voce coram ipsis celebraverat in manifesto, coram dictis testibus dictae Dominae viva voce expresserunt, et fieri permiserunt, tali ordinatione continente: Primo omnium reliquit quandam villam nomine Kéménd cum suis attinentiis, quam et ipse emerat, et *pater suus comes Omodej, cum transviaret cum rege Andrea, pro remedio animae suae, monasterio suo de Bén confirmando donaverat in perpetuum*; item aliam villam nomine Pauli cum sua terra ad praedictum Kéménd coniunctam, donavit dicto suo Monasterio. Item villam Vezekén, quae eum contingebat, donavit suae Ecclesiae, cum mancipio aratore, nomine Month, et cum omnibus suis, ac cum uxore, ad eandem terram reliquit cum sex bobus, quae Domina Magistri mater testata est fuisse suum servum. Item reliquit unum pulsatorem, nomine Syron. Item reliquit duas vineas in Kondej cum vinitoribus, qui culturam exercerent earum vinearum; unum Michaelem nomine, cum fratre suo, nomine Fuzto. Item reliquit unum molendinum cum tribus molis, quod molendinum fuit Hysy, et Jacobi Jobbasyonum Ecclesiae. Item reliquit decem equos de equatia sua, et viginti truncos cum apibus. Quam ordinationem et testamentum praesente Domino Pangratio, filio Kazmerii ordinarunt ipso volente et consentiente, et ad beneplacitum eorum reliquit ordinanda. Datum anno Domini Millesimo, Ducentesimo, Septuagesimo tertio.“

Ex actis Abbatiae Sáagh in collectione Diplomatica Rajcsányi-Mednyánszkyana.

Az idézett okmánynak főhelye „quam (villam Kéménd) *et ipse emerat, et pater*

suus Omodej, cum transuissset (in Palaestinam) cum rege Andrea, pro remedio animae suae, monasterio suo de Bén confirmando donaverat in perpetuum. Ezen helyből világos, hogy a bényi kolostor, és azzal együtt természetesen temploma is már 1217. előtt létezett, mivel II-ik András király palaestina útja 1217-be és 1218-ba esik, és mivel István mester a kolostorról mint már atyjának kolostoráról emlékezik, és kimondja, hogy már atyja ajándékozta örökre Kéméndet a bényi premonstreieknek. A bényi kolostor tehát az Omode család alapítványa volt, és a XIII-ik századnak alkalmasint 2-ik évtizedében épült. Ipolyi is, összeköttetésben András palaestina útjával, határozottan az 1217-ik évet említi mint keletkezése idejét. (L. A középkori emlékszerű építészet Magyarországon). A XIII-ik század kezdetére mutat csakugyan templomunk egész conceptiója; mert itt már a román stíl elemei a csúcsívvvel vegyülnek; az utóbbi elemek még nem jelennek meg oly mennyiségben, mint ugyan ez időtáján Németországban, vagy valamivel későbbben nálunk p. o. a sz. mártóni templomban, mely 10 vagy 15 évvel későbbben építettett. Hozzá járul hogy, mint ezt már Mertens is megjegyzi, az építési fejlődés némely szerzeteknél elébb mutatkozik mint másoknál, így nevezetesen a benzéseknél legkorábban, csak azoktól menvén át a cistercitákra és a premonstreiekre. Innen magyarázható, hogy midőn sz. Mártonban a csúcsíves elemek sokkal gyakoribbak és az épület oly helyein is mutatkoznak, hol kevésbé lényegesek, mint lényegesek a boltozatokban és hevedereikben; Bényben ezen elemek majdnem kizárólag ezen utóbbiakra szorítkoznak, tanuságul szolgálván, miszerint a bényiek a Magyarországon meglehetősen új elemeket csak gyakorlatiabb voltuk miatt fogadták el, de más tekintetben még a régibb megszokott módhoz ragaszkodtak. A körívet tehát Bényben alkalmasint minden nyílásoknál megtartották és egyúttal a régi módra az ablakokat igen kicsinyre csinálták. Ez valóban az eset minden eredetiségében fenmaradt ablakánál, valamint az apsis úgy a toronybéliéknél, miből következtethetni, hogy az 1722-ki restaurációban igen tágasra kitört hajóablakok is eredetileg kicsinyek valának. Mi ezenkívül a bényi templomban még megjegyzésre méltó, ez a pillér- vagy tám rendszer egyszerűsége, mely a sz. mártóni pillérekhez hasonlítva szinte nagyobb régiségnek jele, még pedig mondhatnók, hogy a bényi templom e tekintetben csak nem egész századdal korábbi tekintettel bír, mint a sz. mártóni; mi Mertens fentebb érintett megjegyzése igaz voltának tagadhatlan bizonyosságaul szolgál.

III.

Leírás.

a) Általános leírás.

A bényi templomnak stílje a román stíl, mihez a 70 évvel e templom építése előtt keletkezett francia csúcsíves stílnak elemei még csak csekély mértékben és kevés helyen vegyültek. E helyek a presbyterium alaprajza, és a boltozatok majdnem általában: ellenben a táмок még fallissenákban sincsenek jelentve.

A templomnak csak egy hajója van, e hajó a középső nagyobb apsisal végződik, melynek oldalán két kisebb apsist látunk, az utóbbiaknak az oldalhajó nem felel meg nyugot felé folytatásukként. Kereszthajónak a három apsis előtt lévő tért tekinthetni, mely a középhajó két oldalán nevezetesen túlterjeszkedik. Az egész alapterv elrendezésében inkább a görög Tauhoz, mint a latin kereszthez hasonlít, analogumát nemcsak számos egykorú kisebb templomokban, de még a nagyobb egyházak kriptáiban is találhatni, a keleti rész emlékeztet Karinthiában fekvő Gurk város székesegyházára, mely alkalmasint 1170-től egész 1216-ig épült; a hasonlatosság azonban nem csak az érintett egyszerű részek tekintetében, hanem sok más részletekre mint oszlopfőkre, díszitményekre s. m. e. nézve áll; e karinthiai templomnak befolyását a bényire alkalmasint az utóbbinál valamivel régibb és az előbbihez közelebb fekvő sz. jáki templom közvetítette.

De van a bényi emléknek több oly sajátága, melyekkel ez nem csak egykorú mintáitól eltér, hanem melyekkel részint a ritkább emlékek sorába lép, részint majdnem egyedül áll. Az utóbbiak egyike a középhajónak utolsó osztályzatábani tágulása. E tágítást az ezen osztályban emelkedő keresztkarzatnak (Querempore) két karja követelte. Keresztkarzat Gurkon is van, de ez alig ér túl a tornyokon a templom belsejébe. Másutt, hol a keresztkarzat alkalmazása majdnem minden egykorú templomban találtatik, nevezetesen a Hartzvidéken, e karzat kelet felé terjeszkedvén, saját kisebb oszlopain emelkedik, és ha oldalkarzattal van összeköttetésben, ez utóbbi is bírja saját oszlopait, vagy pilléreit, még ama pillérreken kívül, mik a középhajót a mellékhajóktól elválasztják. Bényben ellenben sem a keresztkarzatnak, sem az azzal összekötött két hosszkarzatnak sincsenek saját egész oszlopai, hanem az oly boltszelvényeken nyugszik, minőket hasonló czélra mai nap emelni szoktunk, és hogy a két hosszkarzatnak boltjai szükséges támaszfalat nyerhessenek, keletfelé szükséges volt a hajó amaz osztályzatát kitágítani, mely felett e két hosszkarzat emelkedik. Hogy pedig karzatunk ezen különös elrendezése a templommal egykorú és nem későbbi mű, erről részint épen az érintett tágítás kezeskedik, de kezeskednek erről ama féloszlopok és sarok-vállkövek is, melyek elsejét valamint alaptervünk, úgy III-ik táblánk γ és δ betűi is adják, és hogy a tribun nem foglalta el az utolsó tágasabb osztálynak egész felső részét, arról kezeskedik a γ és δ betűs oszlopközi harmadik közép oszlop hiánya; mert ily oszlop alapját az általam tétetett ásás sehol sem mutatta. Már eredetileg is e karzatra két lépcső vezethetett, az egyik még pár hónap előtt az éjszaki toronyban létezett, mely az utolsó, 1861-iki restauratio alkalmával innen az előcsarnokba áttétetett, a másiknak nyomát, mely magában a templomban volt látható, szintén e restauratio eltörölte; e nyomok emlékét, a lépcsőt magát alkalmasint már az 1722-iki restauratio megszüntette, III-ik táblánk γ betűje tartsa fen. E lépcső felett még 1861-ben

egy csúcsíves igen csekély fülkének nyomai is látszottak a templomnak benső éjszakai falán, és az 1722-ben kitörött ablak alatt.

Mint ritkaságot, melyhez legalább Magyarországon hasonlót nem ismerünk, fel kell említenem a két torony előtt fekvő nagy előcsarnokot, vagy narthexet. Ezen előcsarnok első pillanatra újabb eredetűnek tetszett; csak hogy egy a templom ajtózata felett észrevehető nyomott csúcsív jelenléte Ipolyi barátommal az előcsarnok eredeti voltát sejtette; e sejtélem erősebb hitté vált midőn hasonló csúcsívek nyomaira az előcsarnok déli részén is akadtunk mostani födele alatt; elvégre e hit bizonyossá lett, midőn a templom mostani építészé, Hild József, az előcsarnok ajtójának oldalán támféle pillérek alkalmazni akarván, (lásd I. táblánk xx. betűit) e két helyen a falat feltörette, és ezen alkalommal a kőművesek régi, a templom többi részeivel tökéletesen egykorú két oszlopra akadtak, melyeknek elhelyezése egészen megfelelt az előcsarnokban levő ama falak fejének, melyek az utolsó restauratio előtt bensejét három hajóra osztották. E fölfödözésből következik, hogy az előcsarnok a templommal egykorú, hogy eredetileg ennek közepén alkalmasint két szabad pillér állott, hogy ennek egész tagozása hihetőleg 1722-ben vakolatköpenybe burkoltatott, és hogy ugyanez történt a középső pilléreknek a zárfalakon megfelelő félpillérekre nézve is; végre, hogy alkalmasint szintén az 1722-iki restauratio a még fenálló s a középpillérek a kapuzattal összekötő falat emelte. Az előcsarnokban jelenleg semmi nyoma a régi díszes építészetnek, mint azt alaptervünk (I-ső tábla) éjszakai oldalán látjuk; a déli oldalon a régi valószínű alakítást kiburkolva mostani falköpenyegéből mutatom be. Az ajtó oldaloszlopain kívül, miket most az xx-féle táмок eltemetik, a többit csak sejtés útján adhatom, nem tudván vajjon ezen előcsarnok eredetileg egészen nyílt, vagy csak ablakokkal volt ellátva? Az előbbi a maubroni kolostor előcsarnokának analógiája után lehetne állítani. A legújabb módosításban a karzatra és a tornyokba vezető lépcsőt az éjszakai torony alól az előcsarnokba átvitték, s így ez utóbbinak eredeti felosztását három hajóra tökéletesen megismerhetlenné tették. A lépcső előbbi elhelyezése követelte, hogy a templom oldalfala és az éjszakai torony pillére közti üreg befalazzassék, elentétben a déli toronycsarnokkal, mely a templom hajójába nyúlik. A falat később át-törték, s így jelenleg semmi nyoma nem maradt, sem ezen sem más lépcsőnek, mely eredetileg a karzatra vezetett.

A csúcsíves stíl befolyása a bényi templom két részen mutatkozik leginkább: t. i. a boltozatokon és a szentély apsisain.

A hajó eredeti boltozata csúcsíves és magasabb volt mint a mostani, mely hihetőleg az 1722-iki restauratióból származik. A régi boltozatnak kikezdéseit a mostani felett a padláson, csúcsíves hevederei nyomait pedig a hajó keleti oldalfalán belőlről láthatni. Midőn a modern boltozat készítettett a régi boltgerinczeknek el kellett tűnniök, s így jelenleg a hajó oszlopai csak egyszerű tagozatlan hevedert hordanak. Az eredeti csúcsívnek nyomai megmaradtak az apsisok félkúpjai fölött, hol amazok igen nyomott állapotban jelennek meg. A déli toronycsarnokban gerincznélküli keresztboltozatot látunk, de a tornyok közti csarnoknak boltozata megtartotta fél-pálcza-idomú ószerű gerinceit. Az előcsarnok boltjai újak.

A templom ablakai többé nem a régiek, ezeket az 1722-iki restauratio kitágította; mert ha az apsisok igen kicsiny és szűk ablakaiból a hajóéira szabad következtetni, ezek sem világíthaták ki kellőképen a templomot.

A tornyok a sisak kezdeteig fenmaradtak, hasonlítván alkotásuk egészében a jáki tornyokhoz, csak hogy a bényiek kevésbé díszesek, azonban a félköríves román párkány ez utóbbiakon is megvan, kettős ablak is található rajtuk, de kerekablak mint a jáki tornyokon, a bényieken nincs. Ily kerekablak találtatik feltűnő egyszerűségben a tornyok közti homlokzaton. Itt az egész emlék tisztán román stílű.

De más az eset a három apsisra nézve, melyek alaptervét az átmenet korszakának elvei és nézetei alkották; mert ez nem félkörű többé, hanem polygon, és nem csak kívülről polygon, mint sok bizanti apsis, hanem belülről is, és nem csak kevés szögletű, hanem feltűnőleg sokszögletű; így a közép vagyis fő apsis a tizennégy szögletnek felét képezi hét szögletével, így a két mellék apsis ötoldalúlag a tíz szögből alkottatott. És e tekintetben a bényi szentély alkalmasint magában áll egykori analogiái közt.

Ha azonban kénytelenek vagyunk a szentély alaprajzától a román stíli tisztaságot eltagadni, annál nagyobb mérvben találjuk e tisztaságot és szigort az apsisok felrajzában mind bensőleg, mind külsőleg; mert itt sem a csúcsívnek, sem a támnak semmi nyomára nem akadunk, sőt még a német romanismusban oly gyakori lissenára sem, ha csak az igen csekély mélyedéseknek határait, mik az apsisok minden oldalain elterjednek, lissenáknak nem akarjuk tekinteni. A II-ik táblán lerajzolt három apsis a bényi templomnak legdíszesebb külső része; mert itt a három 1722-ben, 1800-ban és 1861-ben véghezvitt restauratio legkevesebbet rontott, bemázolta ugyan itt is vakolatával a monumentál terméskövet, majdnem ismerhetlenné tette azzal a párkányzat profiljét, de legalább újat nem épített a jobb régi helyébe; és azért e helyütt megint többféle, a bényi templomnak sajátos motivre akadunk. E sajátos motívek a közép apsisnak a mellék apsisokkal összekötésében, a polygonok arkádainak egymás feletti rendes és fokozatos emelkedésében állanak, és a félköríves párkány kis félköreinek nagyobb ívvé átváltoztatásában a fő apsis közép ablaka fölött.

Rendesen a középhajó apsisának külső vagy szélső oldalai a mellékhajók apsisainak benső oldalaival hegyes szög alatt találkoznak, ha t. i. e különféle apsisok basisa ugyanazon vonalon van, mint p. o. a gurki székesegyházban. Ez a bényi apsisoknál is történhetett volna, hahogy építész a közép apsis külsejében csak öt, a mellék apsisokéban csak három oldalt tüntet vala; de ő az előbbinek mind az öt benső oldalát külsőleg is, ha alant nemis, legalább némi magasságban akarta mutatni; innen van, hogy alant az itt három oldalú mellék apsisok és öt oldalú fő apsis közt nem szinte törött, hanem egyenes fal emelkedik, mely mintegy két ölnyi magosságban rézsút végződván, maga felett az eredeti belső polygonokat külsőleg is láttatja, csak hogy itt a főapsis két szélső oldala, azaz az első és a hetedik, nem egyenes, hanem ívkanyarulásban összeforr a szomszéd mellék apsis polygonjával.

Az arkádok egymás feletti emelkedése, mint a bényi szentély második sajátosága, úgy történik, hogy minden apsison a közép arkád a legmagasabb, és innen balra és jobbra az arkádok alacsonyulnak; e tökéletesen keresztül vitt elrendezéshez némileg, de csak messziről hasonlít a gurki mellék apsisok arkádjainak elrendezése. Lásd Heider és Eitelberger „Mittelalterliche Kunstdenkmale des öst. Kaiserstaates“ II-ik kötetének XXVIII-ik és XXIX-ik tábláit.

Ezen a bényi szentély arkádjainak következetesen és rendszeresen keresztülvitt egy más fölötti emelkedéséből folyt e szentély idomainak harmadik sajátosága, t. i. a román félkörívecskék átváltoztatása nagyobb kör-segmentummá, melynek a fő apsis közepén azért kellett beállania, nehogy a kis félkörök megmaradása és fekirányos vonala miatt az itt magasabbra emelkedő mélyedésnek ívét e vonal keresztülvágja.

Az eszme tehát, mely a bényi apsisokat létrehozta, a román stíl mindennapi szokásától eltérvén, eredetét hozott létre ugyan, de a kivétel az eredeti gondolatnak nem felelt meg; mert az építésztechnikát elég hanyagnak kell neveznünk. Sajnos az, hogy csak négy féloszlop láttatott el fejezettel, és a többi hat elég durván összeforr a felette fekvő fallal; valamint sajnos a félkörív-friesnek túlzott egyszerűsége, hogy ne mondjuk durvasága.

A párkányzat jelenleg majdnem tökéletesen el van rontva, eredeti profilje csak a déli mellék apsis csekély részén maradt fen.

Vajjon az apsisok fölött emelkedő kereszthajó, hajdan diszesítve volt-e, vagy sem, ki nem tudhattam; mert egész területét vastag ragaszték, vakolat és mész-réteg fedi: de alkalmasnak találván czéломra a magas falat, azon a középhajó eredeti boltozatának hevederívét pontozott vonallal jeleltem. Az ív nem lehetett nagyon hegyes, sőt inkább nyomott volt, mint a minőt az átmeneti korszak kedvelt. A benső faloszlopok mintegy a külső fries magosságáig felérvén, a boltozat is e magasságban kezdődött, fentője pedig a fő-apsis külső féloszlopai magosságának nagyságával bírhatott.

Az apsisok teteje új, és rendszer nélküli, úgy hogy nem felel meg a polygon oldalainak, hanem mindenütt durva csürköt képez.

b) Oszlopok.

α) Oszlopfők.

Az oszlopfők a bényi templomnak legnevezetesebb részét teszik, mert azoknak legváltozatosabb idomaikon ezen építészeti tagnak majdnem hat százados fejlődését tanulmányozhatjuk, kezdve a sz. Zsófia-egyház korától egész a csúcsíves stílnak kifejtettebb koráig; miért is e templomnak csak azon néhány oszlopfőjét nem adom, melyek a lerajzoltaktól csak keveset vagy éppen nem különböznek. Az alaprajzon α és β oszlopfők egyenlők, és ε és η csak keveset különböznek az adottaktól.

A *constructiv oszlopfőnek* csak két főneme vagyon, t. i. a *domború* (convex) és a *homorú* (concav), *virágkelyh-idomú*. A *csontkötött gúla-idomú* oszlopfő, durva levén, és csak az építészet gyermekkorában használtatván alig bír művészeti jellemmel; úgy szintén azal a tiszta *kőbidomú* sem bír, melyet egész ridegségében igen ritkán látunk alkalmazva; például nálunk a lébényi templomban, (lásd „Mittheilungen“ 1861-iki évfolyamának 61. lapját), hol a mértanilag szerkesztett köbnek alig van pár diszitménye alsó részén. A középkor legtetszősb kapitael-idoma keletkezik a domború és homorú virágkelyh oly öszvetételéből, melyben az utóbbi az oszlopfő alját, az előbbi felső részét képezi. Ezen alakzattal a román stíl második korszakának legjelesebb maradványaiban találkozunk, s innen ezen alakzat átmegy a csúcsíves stílibe is. A *constructiv oszlopfőnek* tehát csak két főnemét ismerhetjük el; mindketteje az egyiptomi építészetből származik, hol elseje a lotus, másika a papyrus virág mintájára alakított; vagyis az első a bimbajából még tökéletesen ki nem fejlett virágnak, másika a tökéletesen felnyílt virágnak alakját képviseli, és felső- és alsó Egyiptomot jelképezi, valamint e két országrész a teljes kettős pharaoi koronában is jelveztetik. A görög építészet az egyiptominak e két kapitael-alakját átvette, és a domború egyiptomi főből doriai, a homorúból korinthetai kapitaeljét alkotta. A doriainak domborodása az ellentállást fejezi ki, melyet az echinus, az azt megfekvő gerendázatnak terhe ellen gyakorol. Minél magasabb a gerendázat, annál inkább nyomatik a súly által az echinus, annál inkább kell tehát annak egész peripheriáján túl és kifelé szoríttatnia; magassága tehát alább és alább száll, kiszökése nő és profilje inkább s inkább domborodik. Idővel, midőn a görög gerendázat mindinkább alacsonyul és régi súlyából veszít, a doriai echinus is mindinkább fölegyenesedik, kiszökése kevesbedik, magassága ellenben növekszik, és profilje lassan domborodását veszíti, míg végre, p. o. a delosi templomon, tökéletesen az egyenes vonalba megy át.

A korinthetai kapitaelnek nincsen ugyan ily szervi kifejlődése: azonban mégis alakzatának jelentőségét abban találhatni, hogy az idom itt nagyobb könnyűséget vagy tehermentességet fejez ki, és e tekintetben a doriainak ellentéteül szolgál.

A harmadik görög oszlopfőnek, az ióniainak, nincsen constructiv jelleme, vagy kifejezése; mert ez egyszerűen és minden lényeges módosítás nélkül vétetett át a keleti, nevezetesen az assyriai építészetből. Hogy constructiv jelentése nincsen, már onnan látható, hogy fő tagja, a csiga, nem mindig ugyanazon a helyen és ugyanazon állásban alkalmaztatik. Egykét assyriai maradványon ott van hol a görögöknél szokott lenni t. i. a kapitael legfelsőbb helyén és fekirányos állásban, de a perzsák a csigát kapitaeljeiken függőlegesen alkalmazták, és a középkorban a csiga ide s tova fekirányosan ugyan, hanem a kapitael legalsóbb részén látható. Ezekből világos, hogy a csiga sem nem szükséges, sem nem constructiv, hanem csak díszítő, csak esetleges tagja az oszlopfőnek.

Az oszlopfő két constructiv antik alakja átmegy mint lényeges alak a középkori építészetbe, úgy szintén az ióniai csiga is mint mellékes díszítő; és valamint a doriai domború echinus régibb a korinthetai kalathosnál, úgy a legrégebb önálló középkori építészetben is, a bizantiban, a domboralakú kelyhoszlopfő is legelőször jelenik meg e stíl sajátos tagjaként; mert a bizanti építészet mindjárt első felléptében a doriai echinusnak nem ugyan nagyon ügyes, de mégis sajátos átalakításához fogott. Ily átalakítást látunk a ravennai kapitaelekben és a sz. Zsófia oszlopfőjeiben. A doriai echinusnak alapidoma a *csűrökszelvény*, melyet ruganyosnak kell képzelni, úgy, hogy azt a megfelelő teher, mint mondva volt, kiszoríthatja; míg a bizanti oszlopfőnek alapidomai a *félgolyó*, melynek alapja ott vágatik le, hol ez az oszlopfővel érintkezik. Ha az oszlopfőre fektetett félgolyót felülről és négy oldalról leszeljük, ered az úgynevezett köboszlopfő, *chapiteau cubique*, vagy Würfelkapitael. Ezen elnevezés azonban alaptalan; mert ily oszlopfőnek eredetét csak a félgolyó négyszeres megszelvényezéséből magyarázhatni, és éppen nem magyarázhatni a köbnek és golyószelvényeknek öszvetételeiből. A *golyószelvényes* kapitael föltalálását Németország középkori építészetének tulajdonították eddig azért, mert a román stíl első korszakában Németország csaknem kizárólag használta e kapitaelt: azonban mégis mást kell tartanunk, mióta Salzenberg *) kiadta Konstantinápolyban bizanti emlékeit; mert munkája 38-ik és 39-ik lapján, hol Philoxenesnek csatornáját leírja, ezen építmény oszlopfőjeit egyszerű köbkapitaeleknek („einfache Würfelkapitaele“) nevezi, s így valamint a félgolyóidomú oszlopfőt, úgy a golyószelvényest is bizanti találmánynak kell tartanunk. Németország legrégebbi ránk maradt román emlékében, a 960 körül befejezett gernrodi templomban, bizanti befolyás útján az oszlopfők félgolyó alapidomúak, de ezen alak Gernrode vidékén csak hamar golyószelvényessé alakult, és ezen alak alkalmasint innen ment át a Rajna vidékére és Franciaországba, a román építészetnek első korszakában mindenütt fentartván magát, nagyobb vagy csekélyebb változással.

A bényi templomban szintén találkozunk két golyószelvényes kapitaellel; az egyiknek mását IV-ik táblánk ϵ , a másiknak III-ik táblánk ι betűje adja. Az ϵ betűst nem ismerhetjük el igen régi alakúnak; mert itt a félgolyó nemcsak egyszerűen szelvényezett, hanem az ily módon nyert négy lapra más golyószelvényes-hátú négy lap ragasztott; ezen kapitaelt tehát már a régebbi idom módosításának kell tekintenünk. A lapok díszítője phantastikai; mert alakja nagyon eltér a természetben található alakoktól. Hasonló díszítőidomokkal valamint Németországban, úgy bizanti műveken is találkozunk. A Karinthiában levő gurki székesegyháznak egy a miénkhez nagyon hasonló golyószelvényes oszlopfőjét a „Mittelalterliche Denkmale des oest. Kaiserstaates.“ II-ik kötete 159-ik lapján másolva találjuk, egy másikat pedig a „bécsi középponti bizottmány közleményei“ 1861-iki évfolyamának 55-ik lapján. Ez utóbbi Stajerország Seckau városából származik. Miután az említett egyházak egyike 1170, másika 1160 körül építte-

*) Lásd Althristliche Baudenkmale von Konstantinopel aufgenommen und erlaeutert von W. Salzenberg. Berlin 1854.

tett, világos az út, melyen a bizanti befolyásnak egyik része a bényi templomig jutott; közép közvetítő építménynek itt a jáki templomot kell tekintenünk.

Az egyszerűbb, s így régibb idomú dombor kelyhkapitaelek sorába tartozik III-ik táblánk *ι* betűje alatt másolt oszlopfő. Ha a bényi templom keleti ajtaján belépünk azon oszlop, melynek ez kapitaelje, balra fekszik; az oszlopnak csak felső részét láthatjuk, mert alsó részének helyét a karzatot támasztó alacsonyabb oszlop foglalja el.

Nevezetes hogy ezen magas oszlopnak kapitaelje a bényi templomban az egyetlen egy, melyen semmi növény díszítmény nem látható. Itt vadászat képeztetik; csoportozatát két vadász, kutya, ló, szarvas, medve és nyúl teszik; a négy utolsó állat közti fejét nem bírom magyarázni. Nem tudom vajjon itt csak fejét akart-e adni a szobrász, és minő állat fejét vagy pedig egész állatot, melyet en face kellene látnunk? Mert a fő alatti részek rongáltak. A ló feletti fejét napnak tartom, annak jelentésül, hogy a vadászat fényes nappal történik. A vadászat a középkorban symbolikai előadásnak tekintetett ugyan, mert Rabanus Maurus mondja „venator autem est diabolus“; mindamellet nem hiszem, hogy a mi előadásunknak ily jelképes értelme lenne, mert ily értelemben a templomnak nem belsőjében, hanem inkább külsőjén alkalmaztatott volna, hol az ördögnek szabad a híveket a templomtól visszatartóztatni, vagy őket kísértetbe vinni. A dombormű előadása nem különös, a lóra csak szerszáma, a szarvasra csak szarva, a nyúlra csak füle után lehet ráismerni, a kutya szerfelett nagyra ütött ki, a két ember testarányai elhibázottak, feje túlságosan nagy; és míg teste, épen úgy mint az egyiptomi és minden kezdődő szobrászat reliefjein, en face jelenik meg, lábai en profil vannak rajzolva. Mindamellet nem érdektelen e két alakon, melyek egyike pórázon vezeti a kutyát, másika ívvel van ellátva, a XIII-ik századi magyarországi pórruházattal megismerkedni, mely nem más mint zeke, és nem különbözik nagyon az ugyan ez időtájban viselt francia blousetól, csak hogy a magyar zeke hosszabb, álló gallérral bír, és a test körüli blouse övét nélkülözi. A mostani szűk magyar ruha tehát nem ősi eredeti, mert alakjaink bő köntöst viselnek, mely csak kezeik körül szűkül meg kissé; megvan a magyar csizma is, mert egykorú francia vagy német képleteken a lábruházat inkább szár nélküli cipőből áll. Nem határozhatom meg, vajjon ezen, a mai nemez csizmához hasonlítható régi csizmának volt-e vagy nem volt talpa? Ilyen ruhában kellene megjelenni Tiburcznak „Bánk Bánban.“ A bajusz magyar idomú, szakál és barkó hibázik; a magyar tehát már a XIII-ik században borotválkozott, és ha nem is általában, legalább némely néposztályai borotválkoztak, mely divat más tartományokban általánosan uralkodott e korban. A legjobb alak, mely ezen oszlopfőn előfordul a medve, itt az állatfajra nemcsak tüstént ráismerhetni, hanem annak mozgásai sem idegenek a természetnek némi tanulmányozásától. A dombormű technikája ügyetlen, csak keveset emelkedik ki a kapitael színe felett, a részletek kidolgozására kevés figyelem fordítatott.

Állati vagy emberi alakot ezen oszlopfően kívül még két más kapitaelen és a templom ajtajának bal pilasterfejen találunk. Ugyanis a vadászatot előállító oszlopfő kapitael párjának (III. táblának *z* betűje alatt) két levél sora közt három kácsa orrú madarat veszünk észre, melyek eledelőket az alsó levélsor tetején keresni látszanak. A madár az egyiptomi művészet óta lelket jelvezett, Egyiptomban a király vagy Pharao lelke karvalyalak alatt képeztetett, és a közönséges ember lelke oly madáralak alatt, mely madárfő helyett emberét viselte testén; az előbbit ifjabb Champollion *âme royal*-nak, az utóbbit *âme humaine*-nek nevezi. Egyiptom ezen jelvénye, épen úgy mint a lelkek mérlegezése, átszármasztott a keresztény symbolismusra, csakhogy az utóbbiban a madár mellett, még a csecsemős gyermek alakja is a testétől elvált vagy elváló lelket jelenti.

A ξ betűs (IV. tábla) oszlopfőn ismét emberi fejét látunk. Az ajtóbélnek északi pilasterfejen emberi alakkal találkozunk, mely az alatta levő levélből mintegy kinől.

Az alak az antik, atlantok módjára az ajtó fekirányos zárkövét támasztja. A motiv ugyan, mint mondám, antik, de csak általában véve, mert például az agrigenti atlantok könyökükkel hordják a terhet, míg Bényben a kezekre fektetik a súly, és hogy ezek a fej fölébe ne emelkedjenek, a kar elég rideg módra derékszögbe hajtatik meg.

Azon szokás, miszerint az oszlopfőkön emberi és állati alak alkalmaztatik Francia- és Németországban leginkább a XII-ik században divatozott, de ily kapitaelek a XIII-ik században már igen ritkák Franciaországban. Oka alkalmasint az, hogy az építészetnek gyakorlata ott már az előbbeni században a szerzetesek kezeiből a lajkusokéiba menvén át, és az utóbbiak a symbolismust kevésbé értvén, a jelképes előadásoktól mindinkább tartózkodtak, és helyöket a constructiv elemekből vett díszitményekkel tölték be.

Másrészt a korinthetai kapitael homorkelyhű idoma, melyet a középkor nemcsak Olasz-, hanem Franciaországban fenmaradt régi példányok után ismert, nem volt annyira alkalmas állati alak alkalmazására, mint az általa lassan-lassan kiszorított golyószelvényes kapitael. A homorúkelyhes, egészben újabb oszlopfő, középső kosárból, kalathosból, és az ezt körülvevő két levélsorból áll; alja a görögöknél akanthos; felseje nádlevelekből képezetett (a szelek tornyán Athenében); vagy megfordítva alja volt nádleveles és felseje akanthos-leveles (Lysikrates emléke kapitaeljein). A nádlevelet a görögök már Egyiptomban találták alkalmazva, míg az akanthoslevél, Egyiptomban nem teremvén, sajátosságos alkalmazása a görögnek. A két levélsorhoz hozzájárulhat az ioniai csiga is, mely későbbben soha sem hagyatott el Romában, valamint itt a két sor is általában akanthoslevélből szerkesztetett. A rómaiak ezen szigora a levelek és a csiga minősége és helyére nézve, a renaissance embereinek alkalmat szolgáltatott külön római oszloprend felállítására, melyet rómának vagy összeszerkesztettnek (composit) neveztek; azonban e csekély módosítás, melyet a korinthetai kapitael Romában tapasztalt, egy új rend felállítására elégtelen. Egyébiránt a középkor a korinthetai oszlopfőt csak római példányai után ismerte, és csak az utóbbit utánozta vagy alakítá át saját nézetei és technikai ügyessége szerint. Ezen időszak legrégebbi korában az olaszok, kik az antik maradványok bőviben voltak, azok oszlopaikat egyszerűen az újabb épületekbe átvitték; miközben sokszor történt, hogy régi oszlop nem találtatott elegendő számmal, vagy hogy alacsonyabb vagy magasabb volt, mint a minő kellett, sily bajokon utánzással, foltozással és kurtítással segítettek addig, míg a bizanti stíl új oszlopalakjával nem lépett fel. Ez utóbbinak sajátossága maga után vont a korinthetai akanthostól eltérő növények alkalmazását még Olaszországban is, nem zárván ki azonban az antik korinthetai oszlopfő utánzását, mely fokról fokra alább szállott az értelem és technikai ügyesség hiánya miatt. Nevezetes itt azon körülmény, miszerint a XII-ik század körül oly korinthetai kapitaeleket látunk keletkezni, melyek nem bevégeztek, hanem csak félig kész classikai minták utánzásai: az utánzás itt könnyebb volt, mint ha a szigorúan és metszőleg meghatározott befejezett minták előképére történt volna, és azért az ügyetlen technikának inkább megfelelt; mindamellett azonban még ezen hiányos gyakorlat is megtermé későbbben jó gyümölcsét, midőn t. i. élettelen művészekre találván, bennök a teljes és vastag levelű kapitael eszméjét fölkelte, mely a román stíl második korszakát jellemzi Francia- és Németországban.

Így keletkezett Bényben is az oszlopfők többsége, közvetítve ugyan, de mégis a korinthetai kapitael mintájának utánzásából. Közvetített eredetökhöz legközelebb áll III-ik táblánk μ betűs és IV-ik táblánk ξ betűs oszlopfője. Az előbbi párja az λ betűsnek és mindketteje a hajó középső oszlopa feletti; az utóbbi párja a ν betűsnek, mindketteje azon két oszlophoz tartozik, mely a közép apsis és a szentély hossza által képezett szögletben áll, és mely nem fut föl a templom aljától, hanem csak az apsis félkúp eredetének magasságában rézsútos kezdettel szökik ki a falból. A μ betűs oszlopfő két levélsoros, a felső sor levelének gerinceze mindig az alsó sornak két levélközéből eredvén, a kétsor levelének

állása váltakozó (alternatív), épen úgy mint az antik korintheta oszlopfőn. A felső sor levelei közt, szintén mint a korintheta oszlopfőn, levél- vagy virágszálak helyezvék, melyek azonban nem mint az antik korintheta rendben csigába, hanem egy harmadik virág- vagy levélsorba mennek át, ezen harmadik sor jól elrendezett kanyarodásaival a fenmaradt legfelsőbb helyet tölti be. A kapitael két alsó sorának levele csak nagybani vázlatával hasonlít az akanthoslevélhez, ily idomú levelet a román stílusban igen gyakran találhatni, s eredetét, mint már érintve volt, valószínűleg a még csak nagyjában tervezett régi római korintheta kapitaelek maradványainak utánzásából magyarázhatni. A ξ betűs a fejlődés magasabb fokán áll; mert itt már a levéltekereszt és virágbimbót vesszük észre, mely a román stílusnak átmenetét a csúcsívesbe jellemzi. Ugyanis az előbbinek egyenesszögű lapos hevederei felváltatván az utóbbinak pálcza- és horonytagozatú gerinczetével, szervinek találatott a kapitaelben is a pálczaidomú gerinczrésznek megfelelő kidomborodó idomokat alkotni. Régibb időben megnyugodtak erre nézve a levelek általános vastagabbra tételében, de későbbben a levelek meghajtott teste is mindinkább testesekké alkottak, míg végre e jellemzési törekvésből Franciaországban a XII-ik század 2-ik felében az úgynevezett *levél- vagy virágbimbós kapitael* eredt (*chapiteau à bouton*). Az ily levelet, mert a természetben közvetlen mintájára nem akadunk, *stilizálnak* nevezik; alkalmaztatott pedig ezen idom az egész átmenet korszakában, sőt későbbben is, míg a csúcsíves stílus teljes kifejlődése korábban a szobrászat a természet mintáira visszatért, azokat emlékei környékének florájából vevén; de itt többnyire azon hibába esett, miszerint egyedül az oszlop magvát, a kalathost tekintette fő tagul, az utánzott levelet csak csekély domborodásban fűzvé a kalathos körül, kevés tekintettel az oszlopfő felett emelkedő gerinczet tagozására. Ily oszlopfőket a francziák soványoknak (*maigre*) neveznek. Bényi kapitaelünk mind alsó mind felső levélsorában a levelek mindnyája bimbóba végződik. Az alsó sor középső levele tülemelkedik szomszédjain, oly bimbót képezvé, mely nemcsak levélsomóból, hanem virágból is szerkesztetik, az alacsonyabb levelek tekerése némileg a görög építészet ökörszem nevű díszítményére hasonlít; ezen csomóféle idom a román kapitaeleken gyakran előfordul, és hogy e részben a bényinél valamivel régibb templomra figyelmeztessen olvasóimat, a jákit említem, melynek ilyféle oszlopfőjét a „Mittelalterliche Denkmale des oest. Kaiserstaates“ I. kötete 89-ik lapjának 14-ik száma alatt találhatni. A bényi ξ betűs magasabb levele alján háromszoros háromlevelű lóhere emelkedik. A felső sornak virágbimbóba végződő levelei egymástól nevezetesen eltávoznak; mi által a kapitael felső része sokkal nagyobb kiterjedést nyer, mint a minőt alján bír, a két levél közti üres tért tehát kitölteni kellett, s erre egy emberfő álarczát használták.

A római-korintheta kapitael körrajzáéhoz hasonló körrajzúakat látunk még III. táblánk γ és δ betűje alatt. E két kapitael azon két alacsony oszlophoz tartozik, mely a templom hajójában a karzat északi és déli részét támogatja. A γ betűs oszlopfő három egymás feletti levélsorból áll, a második és harmadik sor közé még ezenfelül vékony csigatekereszt van szorítva, mi az egészet némileg túlterheli. Egyszerűbb tekintettel bír a δ betűs kapitael, hol csak két levélsorral és a felett a csigával találkozunk. A nagyobb levelek a román stílus második korszakában használt levelek; de a γ betű legfelsőbb kis leveleiben némi hasonlatosságot láthatni az akanthoslevelekkel, mert mindkettejének közös jelleme az, hogy szélei mélyen vannak bevágva a levéltestbe, és hogy minden végződése vagy kimenete hegyes.

Régibb idomú a négy épen érintett oszlopfőnél a IV-ik táblának α és ϑ betűs kapitaelje. Az α betűs főnek oszlopa elválasztja a déli toronycsarnokot, a közép-csarnoktól, és tökéletesen megegyezik idomában β betűs párjával (β betűt az alaprajzon kell keresni). Itt két levélsor felett a csigák egész sorozatával találkozunk; az alsó sor a közönséges román levelű, míg a felsőnek levele oly szabályszerűleg hegyesített és kiszökte-

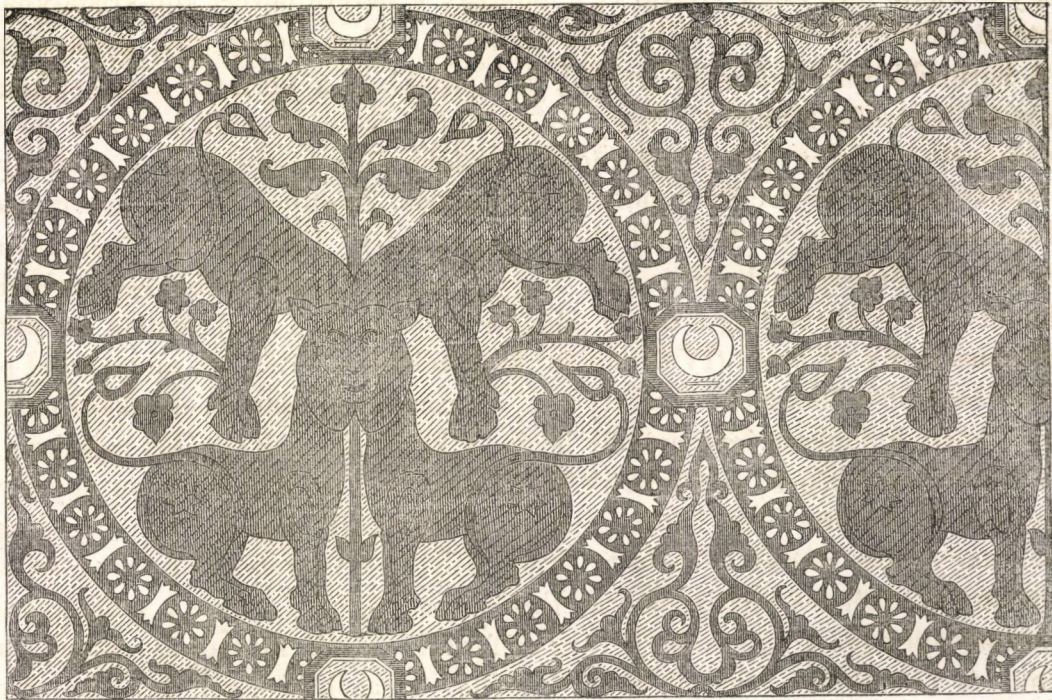
tett, hogy a felette levő csiga aljával egy, mintegy e helyre bevert köb-kristálynak nyomát mutatja; domború köb-kristályokkal a román stílusban pedig igen gyakran találkozunk. A harmadik sor csigái számosabbak és laposabbak a korinthusi kapitaeleken alkalmazottaknál; laposságuk okozza, hogy az oszlopfő felső része csak kevésbé terjedelmesebb az alsónál, és hogy így az egész idom távolabb áll a korinthusitól. Ugyan ily csigasorral találkozunk a cisterciák rendének az ausztriai Zwettlben levő kolostori templom egyik kapitaeljén, mely a „Mittelalterliche Denkmäler“ II-ik kötete 53-ik lapján van rajzolva, a különbség csak abban áll, hogy a zwettli csigák inkább egy cylinder idomú oszlopfőt vesznek körül, míg a bényi csigasor a fölötté levő nyolczoldalú csonkított gúlához alkalmazkodik. ϑ betűs (IV-ik táblán) kapitaelünk η betűs (az alapterven) párjával a két előbbi oszlopfővel szemközt van helyezve, a torony közti csarnok ellenkező oldalán; itt is a ϑ és η közti különbség igen csekély lévén, a kettőnek csak egyikét rajzoltam le. Az alsó sor levele közönséges, a felső ritkább idomú; itt a korinthusi felső sor egyegy levele két tekeresvégű levélre van osztva, mely szőlőgerezdet fogad közbe; e diszitmény tehát csak nagyjában vétetett a korinthusi hason helyű levél sorától, de részletes kivitelében a román stílus tökéletes sajátjának tekinthető, annál fogva is, mert a szőlőgerezdet határozott keresztényi jelv. A legfelsőbb helyen előforduló csigák másképen vannak elrendezve, mint α és β betűkben, emezek belülről kifelé, amazok kívülről befelé kanyarodnak, de laposságuk mindkét rendben kapitaelben ugyanaz lévén, a ϑ betűs egész idoma sem közelíti meg inkább, mint az α betűs, a korinthusi oszlopfő körrajzát.

A ϑ betűs felső leveleinek idomával találkozunk, de már itt nagyobb mérvben, a IV-ik táblának ν betűs kapitaeljén; és éppen azért mert a levelek itt sokkal nagyobbak, nem maradt helye a csiganak, valamint a fő korrajz is itt kevésbé, mint más példányokban, a középső kalathos idoma után határozottatott.

Európa nyugoti részében gyakran használt román stílusú kapitaelekhez legjobban hasonlítanak a bényi szentély külsején látható féloszlopok kapitaeljei; ezek két sor levelűek, a levelek a kalathosból csak keveset szöknek ki, elrendezésöknek jól felel meg a fölöttök levő hevederek tagozása; ily öszhangzat a kapitaelek és gerinczek közt uralkodott-e eredetileg a templom belsejében is? azért nem tudhatjuk többé, mert a kapitaelek feletti boltozatok, kivéve a toronycsarnokéit, általában újak és gerincz nélküliek. A szentély külsejének kapitaeljeit IV-ik táblánk aljának közepén adom, az itt látható virág csak egyetlen egy oszlopfőn fordul elő, a többin úgy a virág mint a csiga hiányzik.

A templom felső emeletén, a karzat azon két ajtajának belső oldalán, melyek a két toronyba vezetnek, fenmaradt még két oszlop, melyeknek magassága csak 53,417 hüvelyknyi; kapitaeljeit lásd IV. táblánk alján jobbról és balról. Az 1722-iki restauratio alkalmával, midőn a templom mostani boltozata készült, letörettek a régi boltozatnak gerincei is, melyek e két oszlopon emelkedtek, s így jelenleg e két oszlopkánkknak nincsen ugyan constructiv jelentékenysége, de annál nagyobb a táblánk bal oldalán levő oszlopfő virágdiszitményének fontossága. A bécsi középponti bizottmánynak*) 1860-iki februári, martiusi és májusi füzetében Springer Antal „ikonographiai tanulmányok“ című értekezésében a középkor diszitményeinek amaz osztályát tárgyalván, mely a vallásos symbolismus útján nem magyarázható, állítja, hogy ezen diszitmények nem csekély része a régi gazdag ruha kelmék és kárpitszőnyegek képleteinek utánzásából vette eredetét, és hogy, mivel e szövetek Bizanczból és még távolabb keletről hozattak Európába, a keleti műgyakorlatnak befolyását, főképen a középkor diszitményeire tagadnunk nem lehet. Ide vonatkozólag Springer Bocknak a bécsi közlemények IV. kötete 257-ik és köv. lapján adott értekezéséből lemásolja az itt is látható magyar kir. palást bélésének részét. Bock a palást föliratát idézván „Casula

*) „Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung u. Erhaltung der Baudenkmale.“ Wien 1860.

haec data et operata est ecclesiae St. Mariae, sitae in civitate Alba, anno ab incarnatione Christi MXXXI. indictione XIV. a Stephano rege et Gizela regina, " s egyszersmind tanúskodván arról, hogy a palást bélése nem későbbben varratott a hímzett szövetre, az előbbi készítése idejét 1000 körül teszi; készítése helyének azonban nem ismeri Bizanczot, hanem a muhamedankeletet, miről bizonyóságot tesznek, valamint az itt előforduló félholdak, úgy a leopardok (?) farán látható héthegyű csillagok; Springer ellenben a négy testű és egy fejű állatot oroszlánnak mondja, és állítja hogy ama csillagot több oly középkori szobrászati munkán találta, mik kétség kívül Perziából és a Sassanidák korából eredtek. Ebben Springerrel egyet kell érteni, annál inkább, ha nem vele, hanem ellene az oroszlánok farka végén, nem mint ő növényi véget, hanem oroszlánfulánkot látunk. Ugyanis az assyriaiak azt hitték, hogy az oroszlán farka fulánkba végződik; mely hitről nem csak régi írók tesznek tanúságot, hanem számos assyriai oroszlánok is, melyek a british museum domborművein képezvők. Az assyriaiak nézete az oroszlán fulánkjáról átment a perzsákhoz, és Persepolis királyi palotájának romjaiban ma is vannak oly reliefek, nevezetesen a lépcsőzet falain, melyeken az oroszlán fulánkos farkkal képeztetik; nincs tehát valószínűbb, mint hogy a természetten e hibás nézete az Achmaenidák korából átment a későbbi perzsa világra is, és hogy már maga ezen fulánk is királyi palástunk bélését perzsa szövetnek árulja el; valamint azt is bizonyítja, hogy ezen állat nem leopard, hanem oroszlán. Egyébiránt bennünket e helyen nem annyira az oroszlán, mintsem az oroszlánok közti levél- vagy virágszál érdekel; mert ennek a szobrászatba átvitt hasonmását látván bényi kapitaelünk csigái közt; felette valószínűnek találjuk, nemcsak Springer nézetét, miszerint a keleti szövetek díszei befolyással voltak a középkor díszítményeire, és azt hogy a bényi szobrász e díszítményét közvetlenül a magyar királyi palásttól vette, hanem egyszersmind új világ derül sok olyan román stílusú díszítmény felett, melyet sem a középkor symbolismusából, sem a nyugoti növény- vagy állatországi tárgyak utánzásából eddig magyarázni nem bírtunk. Így magyarázhatjuk már most nemcsak ez érintett kapitael csigái közt látható díszítményt, hanem az oldalokról középek felé tekergetett leveleket, melyeknek kettőjét ugyanezen kapitael alján látjuk, és melyek ismétlésével a ϑ és ν betűs kapitaeleken és a kapuzat egyik oszlopfaján találkozunk. De így magyarázhatunk egy más rendű díszítményt is t. i. az ε betű alatt (IV-ik T.) előforduló phantastikai leveleket, melyek a bi-

zanti szobrászat és miniatur festészetnek hasonnemű leveleire utalnak. Egyébiránt a magyar királyi palást érintett diszítványához hasonlót találunk a jáki templom párkányzatán is, melynek másolatát a „Mittelalterliche Kunstdenkmale des oest. Kaiserstaates“ című Bécsben 1858-ban megjelent munka I. köt. 87. lapján láthatni; sőt Magyarországon kívül a morvai trebitschi templomban is, (lásd ugyane munka 1859-ben megjelent II. köt. 86. l.)

Az előbbieken olvasóimat kettőre figyelmeztetem: mint folyt be az antik korinthetai kapitael kétszeres akanthos levélsorával a román hasonnemű kapitael nagybani elrendezésére, és mint változtatott át az akanthoslevél idoma, — egyrészt mert nem kész antik kapitaelből vitetett át, másrészt a középkori szobrászok ügyetlensége miatt, — ama sajátos levél idomra, mely vastagabb testével sem az akanthoshoz, sem más a mi növény világunkban található levélnemhez nem hasonlít; figyelmeztetem továbbá olvasóimat azon constructiv okra is, miszerint a vékony testű levelek mindinkább vastag testűekké váltak. Most felismervén a keleti szövetek diszítványeinek befolyását ily kérdések támadhatnak:

Vajjon a román stílus levelek mind inkább vastagodását a fentebbi okokon kívül, nem kellene-e még annak is tulajdonítani, hogy ezek részben vastagabb testű keleti növények mintájára készültek? vagy:

Vajjon a kelméken talált egészen lapos minták nem korlátozták-e, éppen e laposáguk miatt, kevésbé a szobrász képzelő tehetségét, mint korlátozta volna saját hazájának természeti mintája határozott vékonyságával? Tagadhatlan levén, hogy a művészeti gyakorlatban az ellenzés általában ellenkezőhöz visz.

De legyen ez bárhogyan is, annyi bizonyos, hogy ugyanazon időben, melyben a középkor építészeti szobrászata a hazai növény-országot kezdi utánozni, megszűnik a levelek, virágok, vagy levél- és virág bütykeinek vastagsága és tömörsége, megszűnik nevezetesen a kapitael megfelelni bimbaival a gerincezet kidomborodó tagjainak, megszűnik az utóbbiaknak előkészülése az előbbieken.

A vallásos symbolismusnak roppant befolyása van a középkor művészetére és roppant fontossága annak magyarázatában; de a symbolismus mellett és azonkívül állanak tagadhatlanul a művészetnek amaz oldalai és elemei, melyek közvetlen összefüggésben vannak a feldolgozott anyaggal, és az ezen földolgozásra használt eszközökkel; mert valamint az anyag, úgy az eszközök használata csak meghatározott physikai törvények követése mellett vezethet célhoz. Így nevezetesen az építészetben sokkal nagyobb súllyal bírnak a statika törvényei, mint a symbolismus követelései. A physika törvényei azonban nagyobb szabadságot engedvén a szobrászatban és még nagyobbab a festészetben, hol az anyag majdnem egészen eltűnik, a symbolismus is a szobrászatba, és innen is a festészetbe menekül, minek tagadhatlan bizonyosságaul kivált a görög egyház képei szolgálnak.*) A jelviségnek ezen menekülése azon arányban történik, melyben az építészet és szobrászat anyagainak törvényei a gyakorlatban válnak világosokká mindinkább, vagyis melyben mindketteje inkább a valódi művészet fokára lép. E törvények szerint a romanismus első korszakában jelves emberi és állati alakok foglalják el a golyó-szelvényes kapitaelek e célra nem igen alkalmas domborodását és képezik az úgynevezett chapiteaux historiés-eket; de későbbben a homoridomú oszlopfő díszítésére sokkal alkalmasabb, ámbár nem jelves, növényidom amaz alakokat egészen kiszorítván, a szobrász mintáit keresendő a keresztény világtól sőt hazájától is mintegy elfordúl, és részint az antik világ délszaki akanthosához, részint a kelet növényeihez folyamodik, míg később-

*) Ezt bizonyítja idősebb Didron „Manuel d'iconographie chrétienne grecque et latine“ című 1845-ben Párizsban megjelent munkájának majdnem minden lapja. Fordítását kiadta Schaefer Godeh. Trierben 1855-ben e cím alatt „Das Handbuch der Malerei vom Berge Athos aus dem handschriftlichen neugriechischen Urtext übersetzt mit Anmerkungen von Didron d. Aelt.“

ben, azaz a csúcsíves stíl idejében visszatér, nem ugyan a keresztény symbolismushoz, hanem mégis hazája sőt vidéke növényeihez, azokat használván leginkább mintájául; de ekkor szorosabb utánzásával egyszersmind eltér azon elvtől, miszerint a szobrászatot a monumental építészetben alá kell rendelni anyaművészetének; vagyis itt már a szobrászat az építészettel többé karöltve nem jár, hanem önállólag törekszik fellépni. A bényi templom kapitaeljei ezen utóbbi korszakig nem terjednek, azokra a keletkezésük korában még Franciaországban is csak kifejlődésben levő csúcsíves stíl befolyással nem volt, még pedig legtökéletesebbjeire sem, minőknek a portal kapitaeljeit elismernünk kell.

β) Oszlopfő-váll.

A román stíl oszlopfő-váll (Kaempfer) közönséges idoma a megfordított attikai oszloplábé, azaz: valamint az attikai oszlopláb legfelsőbb tagja a kisebb pálczatag, középső a horony, alsó tagja pedig a nagyobb pálczaidomú tag, úgy a román stílben e tagok megfordított rendben szoktak alkalmaztatni a kapitalek felett. Bényben azonban csak a tagok erende, de nem egyszersmind idoma tartatott meg az oszlopfővállakon, megmaradt a horony, de a nagyobb pálczaidomú tag lapos abacussá változtattatott át. E fő tagok közé még más csekélyebb egyenes szögű tagok szurattak, annak bizonyítványaul hogy itt már túlhaladtunk a romanismus első korszakán. Az épen leírt alakzattal találkozunk III-ik táblánk α , μ , ι , λ , γ és δ betűs kapitaeljein, és IV-ik táblánk ϵ betűs, valamint a templom felsőbb emeleti kapitaeljein. Az eddig említett oszlopfő-vállaktól különböznek IV-ik táblánk ξ és ν kapitaelvállai; mert itt a kisebb pálczaidomú tag valóságos karniessé vált, még pedig madárorr-al ellátott karniessé. E két váll volna tehát Bényben a legkifejlettebb, ellenben a legegyszerűbb a szentély külsejeé, mert itt az oszlopfőt csak abacus fűdi. A legőszerűbb vállakkal találkozunk bensejében, a toronycsarnok négy kapitaelje fölött, kettejét IV-ik táblánk α és ϑ betűi adják. Itt a kapitael fölött tulajdonképen nem oszlopfővállat, hanem új kapitaelt látunk, melynek czélja a kurtára nőtt oszlopot magasabbá tenni, hogy ugyanazon czélú szomszéd oszloppal (p. o. az ϵ betűssel) mérközhessék. Ha ezen nyolcz oldalú gúla lapja diszesítve volna, semmivel sem ütne el ama hason idomú ószerű kapitaelektől, melyeket a legdurvább ókeresztény sajtáságos kapitaelkísérletnek neveztünk.

γ) Oszlopláb.

Erre a bényi építész semmi figyelmet sem fordított; mert mint azt III-ik táblánk λ betűjéből látjuk, itt az oszloplábnak csak két tagja vagy, a felső pálczaidomú és az alsó rézsút; a szentély külsején az oszloplábat csak egyszerű rézsút teszi, és a templom alacsonyabb oszlopainak épen semmi lábára sem találtam, p. o. a toronycsarnok oszlopain; hogy pedig itt a hiány nem csak látszólagos, mintegy onnan eredt, hogy az eredeti padolatot mélyebben fekvőnek kelljen gondolni, mint a mostanit, s így az oszloplábat az utóbbi alatt kell keresni, — hogy e hiány, mondom, nem csak látszólagos és hogy a mostani padlózat alatt oszloplábak nem léteznek, azon körülményből kitetszik, miszerint az oszlopok talpkörei ma is a mostani padozat felett fekszenek, mint azt alaptervünkön láthatjuk. Egyébiránt a mai padlózat nem sokkal magasabb az eredetinél; mert midőn a múlt év végén az új oltárt felállították, a mostani padlózattól pár hüvelyknyi mélységben az eredeti padlózat nyolczszögű tégláira akadtak, úgy hogy a szentély, melybe jelenleg egyetlen egy lépcsőn juthatni a kereszthajóból, régenten alkalmasint ugyanazon színvonalon feküdt a többi templommal. Természetes hogy az oszlopláb ily csekély kifejlődése miatt Bényben sehol sem találkozhatunk a saroklevelekkel, melyek másutt a román oszloplábakon oly nagy szerepet játszanak.

c) Kapuzat.

A bényi templomba jelenleg csak egyetlen egy nyílás, a keleti ajtó, vezet. Nem tudhatni vajjon ez régenten is így volt-e, vagyis, vajjon az előcsarnokból eredetileg nem nyílt-e még két oldalajtó a templomba, és vajjon nem lehetett-e, mint ez más kolostori templomoknál az eset, a keresztkarzatra a kolostor volt háló tereméből (dormitoriumából) jutni? Jelenleg csak egy kapuzattal bírunk, de ez a templomnak művészetileg legjobban concipiált része, mondok concipiált része; mert ámbár az oszlopszat és az e feletti archivolt még technikailag is legjobban vannak bevégezve, mégis természetesen már a portál keletkezése előtt létező toronycsarnoknak nem pontos elhelyezése maga után vonta, hogy az archivolt kellőleg nem tétethetett fel többé az oszlop fejeire, a mint azt V-ik táblánk világosan mutatja. E tábla bal oldalán a portál felét úgy adtam, mint minővé az szabályszerű elrendezés mellett válhatott volna, míg a rajz jobb oldalfele a kapuzat mostani voltát képezi. Ezen fele alatt adom az oszlopszat alaprajzát, míg a másik fele alatt az archivolt alaprajza, vagy profilje látható.

A hibás kivitelnek oka a következő. Ha az alapterven (I. tábla) az egész toronycsarnok szélességét mérjük, $409'' 6'''$ -ot fogunk találni; ezekből esik:

a déli toronycsarnokra	a középcsarnokra	az éjszaki toronycsarnokra
a) $111'' 3'''$	c) $5'' 6'''$	h) $120'' 6'''$
b) $\frac{5}{6}$	d) $32 \quad 3$	i) $\frac{5}{6}$
k) = $\frac{116''}{9'''}$	e) $90 \quad 6$	m) = $\frac{126''}{0'''}$
	f) $33 \quad 0$	
	g) $\frac{5}{6}$	
	l) = $\frac{166''}{9'''}$	

$$\text{mert } 116'' 9''' + 166'' 9''' + 126'' = 409'' 6'''.$$

De összehasonlítván a két k) és m) toronycsarnoknak szélességét, találjuk, hogy az éjszaki torony (m) csarnoka $9'' 3'''$ -el szélesebb mint a déli (k) torony csarnoka; ez tehát az első hiba mely a kivitelben elkövetetett, a másodikat találjuk az e) betű mértékénél; mert itt a kapunyílás $90'' 6'''$ -ra üt, holott a valódi nyílás csak $83'' 9'''$ -ra rúg, tehát kelletnél, $90'' 6''' - 83'' 9''' = 6'' 9'''$ -al kisebb.

E két hiba okozta először, hogy a kapu tengelye a templom tengelyétől $9'' 3'''$ -al délfele eltér, és másodsor, hogy a kapu feletti tympanum meg levén előlegesen a rajzban határozva $52''$ -re (tulajdonképen $52, 522''$ -re), és a kapunyílás $6'' 9'''$ -al megszükkítettvén, hogy, mondám, az archivolt pálczaidomú tagjai nem tétethettek többé az azoknak megfelelő oszlopok fölé; továbbá, mert az ajtónyílás szűkítettett, a tympanum ennek arányában túlságosan nagyra ütött ki, kivált alja, mely nem a kettős fentő szerint $52'' \times 2 = 104''$ -nyi, hanem a hanyag kivitel miatt még $3''$ -el több, azaz $107''$ -nyi; végre, mert a mit a tympanum nyert azt az archivolt veszített, s hogy ez utóbbinak egyes tagjai sem a kellő vastagságot, sem a kellő magasságot meg nem nyerhették.

Mindezen hibákat a pontosabb kivitel eltüntette volna. A két torony csarnok k) = $116'' 9'''$ m) = $126''$ középszáma $121'' 4, 5'''$; e mérték tehát egyegy toronycsarnoknak szimetrikai szélessége, ha ezen összevesszük kétszeresét a $409'' 6'''$ -nyi egész szélességből levonjuk, marad a középcsarnok szélességére, mint azt fentebb l) betű alatt láttuk, $166'' 9'''$, miből ily szabályos fölosztás következik:

a déli csarnok	a közép csarnok	az északi csarnok
a) = 115" 10, 5'''	c) = 5" 6, 0'''	h) = 115" 10, 5'''
b) = 5 6, 0	d) = 32 7, 5	i) = 5 6, 0
k) = 121 4, 5'''	e) = 90 6, 0	m) = 121" 4, 5'''
	f) = 32 7, 5	
	g) = 5 6, 0	
	l) = 166" 9, 0'''	

mert $121" 4, 5''' + 166" 9''' + 121" 4, 5''' = 409" 6'''$.

Miből kitetszik, hogy a kapu félnyílásának, $90" 6'''$ -ot, felosztva kettővel $45" 3'''$ -at, kell mérni, míg jelenleg, $83" 9'''$ -t felosztva kettővel, csak $41" 19, 5'''$ -t mér. E számadás pedig annál biztosabb, mert úgy nem csak az archivoltot kellőleg fellehet tenni az oszlopszatra, (mint ezt V-ik táblánk bal oldala mutatja); hanem a kapunyílásnak szélessége is stílszerű aránynyal bírand, e nyílás magosságához úgy állván mint $\frac{4}{4}$ az $\frac{5}{4}$ -hez; mert $90, 5'''$ -nek öt negyede $113, 125''$, mi a valóságos magasságtól, melyet $115" 8'''$ -nak mértem (azaz $115, 666''$) csak $2, 541''$ eltér.

E kiigazított hibákat nem tekintve, a bényi kapuzat művészeti tekintetben a bényi templomnak legjelesebb része; mert valamint oszlopai, úgy pilasterjei és archivoltja a templom más részei fölébe emelkednek mind felfogásukban mind előadásuk módjában.

IV. táblánk felső része az e kapuzaton előforduló négy *oszlopfőt* mutatja, melynek ketteje némi ellentétben áll más kettejével; a benső két kapitael levelével inkább simulván a korinthetai akanthos leveleihez, míg a külső kettő jobban megegyezik a román stílus legkifejlettebb korszakának kapitaeljeivel; mert az előbbieken a mélyen bevágott, több osztályú hegyesített levél teszi a többséget, míg az utóbbi idoma körrajzát a levél és virág bimbóitól nyeri, az előbbinek levele új és elmés módosításban jelenik meg a déli kapuból pilasterfején is, melyet IV-ik táblánk közepének jobb oldalán látunk, míg bal oldala az érintett pilasterfő északi párját mutatja, a már érintett atlantféle alakkal. Tekintve ezen oszlop és pilaster kapitael technikáját, nevezetesen, miként itt a szobrászat sokkal nagyobb bátorsággal, határozottsággal és értelemmel lép fel, mint a templom akár mely más részén; úgy, hogy a körrajzok és belidomok feltűnő biztossággal dolgozva látszanak, sőt ide s tova a levelek, virágok vagy gyümölcsök a kapitael többi testétől egészen elválván ezen a jour bevezetésre nézve a szobrásztól nem tagadhatjuk el a mesteri ügyességet. Itt mindenesetre sokkal értelmesebb és technikailag sokkal kimértebb egyén dolgozott, mint voltak azok, kik a templom egyéb szobrászati műveit készítették. Nem tudom kell-e e miatt a kapuzat keletkezési korát későbbre tenni, talán 1273-ba, mikor a kolostor újabb donatiót nyert, vagy megelégedhetünk-e azzal, hogy a kapuzat nagyobb műértelmét egy jelesebb mester működéséből magyarázzuk? E kérdésekre csak akkor felelhetni némi biztossággal, ha hogy az előcsarnok jelenleg vakolatba burkolt pillérjei és oszlopai egykor köpenyegöktől megszabadulván, fölfogásukat és technikáját is új útmutatóul használandhatjuk.

Az *oszlopfő vállai* még inkább felelnek meg antik mintáknak, mint a IV. táblának ξ és ν betűs kapitaelvállai; mert alsó taguk valóságos madárorral ellátott karnies, mely egy kis horony közbeesésével a legfelsőbb helyen levő egyszerű abacustól elválasztatik. Az antik alakzat talán még inkább mint itt befolyását gyakorolta az oldalagos a kapuzatot magok közt foglaló pilaster-kapitaelvállak conceptiojában; ezen oszlopfővállak sokkal magasabbak a mellettök levő kapuzaténál, felülről azokat keskeny abacus kezdi, mely tagra ketté vágott magos karnies következik, erre kis foszlány, végre pedig szalagtag. Ha a kapitaelváll csak eddig terjedne, azt antik modorúnak nevezhetnők; de a szalag alatt és attól mintegy oszlopnnyakkal elválasztva, oly tagot látunk, melylyel legin-

kább csúcsíves stílusú párkányzatokon találkozni szoktunk t. i. szalaggal, melyet felülről és alulról rézsút körülvesz. A két oldalpilasterhez két, keletről nyugot felé kiterjedő, és mintegy 13"-nyi vastag fal támaszkodik. E falat újnak kell tartanunk, keletkezése alkalmasint nem levén régiebb az 1722-iki restaurationál. E fal az előcsarnok keleti részét mintegy három hajóra osztotta fel 1861 előtt, de jelenleg ez még csak déli oldalán az eset; mert az előcsarnok északi oldalán lépcsőt készítettek, ama lépcső pótlására, mely 1861 előtt az északi toronycsarnokban létezett.

A kapuzat *oszloplábai* különösen érdekesek azért; mert a templom más oszlopai a lábat, vagy legalább a tagozott lábat nélkülözik; itt tehát elvbéli eltéréssel találkozunk. E lábánál feltűnő igen csekély kiszökése; mi a kapuzat oszloplábjánál gyakran azon okból fordul elő, hogy az ajtónyílás minél kevésbé szűkíttessék. A láb tagozata nem az attikai, hanem sajátságos román stílusú, felül rézsútos foszlány, szalag, igen csekély horony, új foszlány, mire az alsó vánkös következik és ez alatt az egyenes talapzat.

Az *archivolt* igen egyszerű, majdnem csupa ismétlése a kapitaelvállak alatt előforduló tagozatnak, kivételt csak a külső oldaltagok tesznek, melyek egy kis horonykából, és kis pálczából állanak, ez utóbbi aztán átmegy a nagyobb horonyba, melytől fogva egész a tympanumig az ismétlés tökéletes.

A *tympanum*, mint mondva volt, kivitelében tökéletlen; mert átmérője 3" nagyobb kétszer vett fentőjénél. Abból soha dombormű nem emelkedett ki, sőt mostani befestése előtt sem találtattak rajta valami régi falkép nyomai; mi arra látszik mutatni, hogy e részben a kapuzat munkája nem volt befejezve; mert az egészen síma lap meg nem egyeztethető a középkori építészet jellemével.

IV.

A r á n y o k.

Azon alaplármérték, miből a régi építészek, még pedig nem csak a középkoriak, hanem már a görögök, sőt az egyiptomiak is, építményeiknek több mértékeit származtatták *Egységnek*, *Unitas*, *Unitas*-nek neveztetik. Ezen egység a templomnál a cellának, vagy a középhajónak szélessége, az utóbbit úgy értve, hogy a hajó egyik oldala oszlopainak vagy töveinek középpontjától az ellenkező oldal oszlopainak középpontjáig méretik. Hol ily két oszlopsor hiányzik, vagy csak egyszerű cella található, ott az egységet e cellának világa képezi, egyik falától a másikig mérve; de még oly templomokban is, hol az oszlop nem egészen szabad, hanem csak felével vagy nagyobb részével szökik ki a falból, az egységet nem a cella világa, hanem a két oszlopsor középpontja közt létező szélesség határozza; és ez az eset a kisbényi templomban is.

A középkor építészeinek mértéke a 12 hüvelykre osztott régi római láb volt. A láb nemzetiségét már Boisserée bebizonyította, midőn a kölni dom egységét épen 50 régi római lábúnak találta; tökéletesen oly nagynak találtam én is a rheimsi székesegyháznak egységét is, és reducalván több mint száz különféle középkori templomnak egységi mértékeit a régi római lábra, meggyőződtem, hogy egységeik csak ezen mértékben fejezhetők ki tört számok fenmaradása nélkül: azaz, hogy kisebb mint hüvelyknyi szám a reductionnál nem maradt, sőt hogy a fenmaradó hüvelyk száma is a lábnak legegyszerűbb töredéke szokott lenni, mint fele, kétharmada, vagy háromnegyede. Boisserée továbbá állítja, hogy a középkor mesterei a római lábat csak tíz hüvelykre osztották, saját tapasztalásom azonban duodecimál felosztásra mutat, minek valószínűségét tanúsítja már azon körülmény is, miszerint a háromnegyed láb mértékét a decimal rendszerben nem fejezhetni ki tört szám nélkül, míg az a duodecimal rendszer útján kilencz hüvelyket teszen, sem kevesebbet, sem többet.

Ezeket előrebocsátván vizsgáljuk a bényi templom egységét. Az egyetlen hajójában, belső faltól mérve a szemközti belső falig, találtam 273 bécsi hüvelyknyi szélességet; de ezen szélesség még nem az egység; mert az oldalfalából oszlopok szöknek ki, melyek $\frac{2}{3}$ -okkal szabadok, az oszlopok átmérője pedig levén 11," kiszökésök $7\frac{1}{3}$ " hüvelyket teszen, és így középpontuk mintegy 2"-nyire a faltól belebb esik a templomba, az egész 273"-re talált szélességből tehát mindegyik oldalon el kell vonni 2"-et, egészben 4"-et; mi a már most kisebb egységet 269 bécsi hüvelykre határozza, vagyis 22' 5"-re. Ha ezen mértéket a régi római lábra reducaljuk, vevén annak arányát a bécsihez, mint 13090-et a 14011-hez, akkor nyerünk kerek számban 288"-et vagyis 24 régi római lábat egységnek, sem többet, sem kevesebbet; miből világos, hogy a kisbényi templom építésénél, szintúgy mint más középkori templomnál, a régi római lábat használák mértékül, és hogy az egységet nem a hajó egysége, hanem az egymással szemközt eső oszlop-középponti távolság után határozták, mindkettőért kezeskedvén e távolságnak töretlen 24 régi római lábra határozott mértéke.

Az egységből a származtatás következő módon történik:

Az egységnek a b mértékéből (lásd I táblánkon a fő apsis táján finom vonalokkal rajzolt alakot) az a b c d betűs négyeg alakíttatik, melynek c d vonalát határozatlanul hosszabítjuk; ha a négyeg b d diagonálját átvisszük e meghosszabított alapvonalra, ez c-től e-ig fog terjedni, és ha a b pontot összekötjük az e ponttal, nyerendünk b e vonal-

ban oly mértéket, mely ugyanazonos egy az a b c d négyegből készített köb diagonáljának mértékével, és így

ab = bc = cd = da lévén az egység
 ce = bd leszen az egység négyegének diagonálja, és
 be leszen az egység köbének diagonálja.

Ezen nagy háromszögöt már Stiglitz *) Röbernek Dresdában tartott előadásából ismerte, és megmutatta, hogy a régi németek templomaik arányait e háromszög oldala nagyságai szerint határozták meg. Ezen nagyobb háromszögöt, mivel a köbből eredt, *köb-háromszögnek* nevezem, és ehez adom a hasonló kisebb d e f háromszögnek ismertetését, melyet Stieglitz egészen elhanyagolt. E két háromszög hat oldalának matematikai értéke a következő:

a nagyobb b c e háromszögben

az a b egységnek értéke lévén — — — — 1,000000 lesz.
 a ce=bd vonalnak, mint a négyeg diagonáljának értéke — $\sqrt{2}=1,414213$ „
 a be vonalnak, mint a köb diagonáljának értéke — — $\sqrt{3}=1,732050$ „

a kisebb d e f háromszögben

az e d nagy oldalának értéke $\sqrt{2}-1$ 0,414213 „
 a d f kis old. ért. $\sqrt{2} : \sqrt{2}-1=1 : x$ $\frac{\sqrt{2}-1 \times 1}{\sqrt{2}}$ vagy $\frac{\sqrt{2}-1}{\sqrt{2}}$ 0,292893 „
 az e f hypothenusáé $\sqrt{2} : \sqrt{3}=\sqrt{2}-1 : x$, v. $\frac{\sqrt{3} \times \sqrt{2}-1}{\sqrt{2}}$ v. $(\sqrt{2}-1)\sqrt{\frac{3}{2}}$ 0,507305 „

Ha már most az a b egységet az unitást \mathbb{H}' betűvel, a c e négyzög diagonálját \mathbb{D}' -vel, és a b e köb diagonálját \mathbb{E}' -vel, a kis háromszögnek e f hypothenusáját \mathbb{F}' betűvel, e d nagy oldalát, nagy kathetját, \mathbb{K}' , és d f kis oldalát, kis kathetját, \mathbb{L}' betűvel jelentjük, és e betűk számtani értékét a bényi templom egységével, azaz 269 bécsi hüvelykkel sokszorozzuk, a bényi templomnak következő hat mértékét nyerendjük.

<i>elvileg</i>	<i>bényi egység</i>	<i>Bényben alkalmazott mérték</i>
be = $\mathbb{E}' = 1,732050$	$\times 269''$	= 465,908 bécsi hüvelyk
ce = $\mathbb{D}' = 1,414213$	$\times 269''$	= 380,366 „ „
ab = $\mathbb{H}' = 1,000000$	$\times 269''$	= 269,000 „ „
fe = $\mathbb{F}' = 0,507305$	$\times 269''$	= 136,383 „ „
de = $\mathbb{K}' = 0,414213$	$\times 269''$	= 111,366 „ „
df = $\mathbb{L}' = 0,292893$	$\times 269''$	= 78,787 „ „

Ki az itt adott számokat összeveti francia nyelven irt munkámnak**) 8-ik lapján adott számokkal, meg fogja látni, hogy itt az egység = 1,000000 és a kisebb háromszög hypothenusája = 0,507305 közt nagy hézag vagy on, melyet amott B=0,942809

*) Stiglitz ezen arányokról „Geschichte der Baukunst“ című Nürnbergben 1827-ben Campenál megjelent munkájában az első szólott nyilvánosan, de kimondja hogy tudományát Röbertől vette, ki erre nézve semmit sem közlött nyomtatásban. Stieglitz a háromszögöt csak rajzban adja, de nem adja oldalainak algebrai és számtani értékét, ugyan így határozták arányait a régi mesterek is; onnan van, hogy ezek csak ritkán egyeznek meg egészen a calculált mértékekkel, melyeket tehát eszményieknek kell tekintenünk; de másrészt a különbség az eszményi és a valódi nagyság közt annál csekélyebb lévén, minél szigorúbb és pontosabb az emlék befejezése, matematikai biztossággal következtethetni, hogy a gyakorlati eltérések okát egyedül a rajz és a kivitel hiányosságának kell tekintenünk. Így nevezetesen a legpontosabb mérés útján tapasztaltam, hogy a rheimsi székesegyház középhajójának egysége csak öt milliméterrel kisebb 50 régi római lábnaál, de még ezen itt hiányzó öt millimetert is megtaláltam a szentélynek tökéletesen 50 régi római lábat mérő egységében; miből következik hogy a szentély alkotásánál még nagyobb pontossággal működtek, mint a több esztendővel újabb hajó építésénél.

**) Théorie des proportions, appliquées dans l'architecture par Eméric Henszmann. Paris chez Arthus Bertrand 1860. szöveg 4-rét, atlas nagy-folio.

$C=0,769800$, $D=0,628539$, $a=0,816496$ és $b=0,666666$ számai, és illetőleg mértékei pótolnak, és hogy amott a köb diagonálja fölött még ezekénél is nagyobb számokkal találkozunk, minők az I, II, III, 2, 3, 4 stb. jelek számai és mértékei. A hézag és a hiány onnan származik, hogy a hagyomány nem pontosan tette át a középkorba a régiak köbháromszögének alkotását. A hiányos rajznak következménye volt, hogy a középkor a nagyobb mértékektől, kivéve a nagy háromszög három oldalát, egészen elesett, és rendszeres kisebb sorozatos mértéket csak a $\mathfrak{H}'=0,507$. . számától kezdve bírt; ha tehát a középkor mesterei a \mathfrak{D}'' \mathfrak{D}' és \mathfrak{U}' nagyságain kívül, más nagyobb mértéket alkalmazni akartak, ezt csak a kisebb háromszög oldalainak sokszorozása, vagy összetétele által lehetett elérniök; vagy ha épen még a \mathfrak{D}'' \mathfrak{D}' és \mathfrak{U}' számainál nagyobbakra volt szükségök, ezeket az épen érintett három nagyságnak szinte sokszorozásából vagy összetételéből kellett vala származtatniök, még pedig *nem szervileg, hanem önkényesen*. Az utóbbi eset mindig beállott a templomok egész hosszának meghatározásánál, és többnyire egész magasságának meghatározásánál is: amazt, t. i. hosszát 2 vagy több egységre tették, emezt t. i. a magasságot két egységre, vagy egységre + négyeg diagonáljára, vagy négyeg diagonáljára + köb diagonáljára s. i. t. Az antik világban a dolog egészen másképp állott; mert itt elegendő egy tagban rajzolt vagy calculált nagyság vagy mérték volt a választásra, és mindezen nagyság egyenesen és szervileg származtatott az egységből.

A középkor legrégebb templomainak hossza, kivéve a Rómában épített roppant basilikákat, eleinte csekély volt, $2\frac{1}{2}$ egység, későbbben 3 és $3\frac{1}{2}$ egység, még későbbben 4 egész 5 egységig, elvégre 8 és több egységre nőtt. A bényi templom hossza egészben $4\frac{1}{2}$ egységre terjed, mely, mint azt I. táblánk mutatja, a következő részletre oszlik fel:

α) a szentély apsis falának vastagsága	—	32"	9'''	=	32" 9'''
β) a szentély apsisának fentője	—	111		=	111
		8			
		9	6		
		9			
γ) a hajó első osztályzatának egész hossza		87	2	=	211
		9			
		82	10		
		5	6		
		5	6		
δ) a hajó 2-dik osztályzatának egész hossza		184	4	=	212 9
		8	5		
		12	—		
		2	6		
ε) a hajó 3-ik kitágított, osztályzatának hossza		155		=	155 0
ς) a toronycsarnok keleti hevederének vastagsága		52	4	=	52 4
η) a torony közti csarnok hossza	—	100	0	=	100 0
θ) a toronycsarnok nyugoti hevederének vastagsága		32	0	=	32 0
ι) a kapuzat egész mélysége	—	38	10	=	38 10
κ) az előcsarnok első osztályának hossza	—	103	3	=	103 3
λ) az előcsarnok második osztályának hossza	—	113	11	=	113 11
μ) az előcsarnok zárfalának vastagsága	—	32	6	=	32 6
ν) az egész épületnek hossza	—	1195"	4'''	=	1195" 4'''

Érintém, hogy a bényi templomnak egész hossza 4, 5 egységben alapított meg, azaz $269" \times 4, 5 = 1210,5"$, ehez a mérés által talált $1195" 4'''$ -nyi összegben mintegy $15"$ hüvelyk hibázik, de e hiány kiviteli tévedésen alapszik; mert az előcsarnok egész hosszát nem ι) κ) és λ), azaz $256"$ -re kellett volna venni, hanem azt felosztva

két egyenlő osztályra, mindegyikének \mathfrak{f} ' mértékét, azaz $136,383''$ -at kellett vala adni, $2\mathfrak{f}$ ' pedig tesz $272,766''$ -ot, miből $256''$ -ot levonva, marad $16'' 6'''$, és ezt hozzáadva az az $1195'' 4'''$ -hez, az egész $1112'' 2'''$, mely összeg a 4, 5 egységnek $1210, 5$ összegétől nem tér el két egész hüvelykkel. Ezen igazítást azért tartom szükségesnek, hogy a 4, 5 egység hossza jobban megközelíttessék; mert ily megközelítések jellemzik a középkori templomok arányhatározásait, még pedig úgy, hogy minél pontosabb valamely templomnak conceptiója és kivitele, annál közelebb jár részletei hosszának összege az egységnek meghatározva sokszorozott összegéhez, melyet azonban tökéletesen elérni csak akkor lehet, ha a részletek mértékének egyike vagy ketteje nem határoztatik önállólag, hanem az eleve meghatározott összeg kiegészítésének vétetik. Ilyen eset azonban ritkább az előbbeninél. Néha a falak vastagsága nem tekintetik az összeadásban, néha csak a nyugoti zárfa adatik a templom benső teréhez, vagy világához, néha az egységek sokszorozása nem az egész épület hosszára, hanem csak kizárólag a templomra nézve áll.

A román stíl első korában a kivitel sokkal pontosabb mint 2-ik korszakában; az előbbi eset a csúcsíves stíl korszakában is gyakrabban előfordul. A legpontosabb kivitel találtam a kölni domban, és a rheimsi székesegyházakban, hol a pontosság rendesen egész a millimeterig összevág az eszményi számokkal; ellenben a leghanyagabb kivitelnek példái közé tartozik a St. Germain des Prés nevű párisi templom román része; mert annak tornyaiban nincsen egyetlen egy épszög. A nem pontos kivitel többnyire azon korszakot jellemzi, melyben a szerzetesek, kik századokon át templomaikat maguk építették, Franciaországban a XII-ik, Németországban a XIII-ik században, és nálunk még későbbben mindinkább hanyagokká váltak, míg végre az építkezést voltaképen lajkusokra bízták, és ezek a pontosságot újra visszahelyezték az építkezésbe. A bényi templomban a pontosság nem igen példás; mert itt a század söt ötvened résznyi különbségek a calculus és a kivitel közt elég számosak; mi a két nagyság következő részletesebb vizsgálatából ki fog tűnni.

A szentély apsisának fentője β $111''$ -nyi, mi tökéletesen megfelel a $\mathfrak{f}' = 111,366''$ -nyi összegnek, vagyis a kisebb háromszög nagy oldalának. A harmadik kitágított hajó osztályzatának ε $155''$ -nyi hossza megfelel e háromszög kisebb \mathfrak{k}' oldalának kétszer véve, azaz a $2\mathfrak{k}' = 157,574''$ -nyi mértékének. Ezen utóbbi számot úgy is nyerhetjük, ha a \mathfrak{f}' mennyiséget a $\sqrt{2}$, azaz $1,414$ számmal sokszorozzuk; miből világos, hogy a templom első része úgy áll utolsó részéhez, mint 1 a $\sqrt{2}$ -ből. A hajó két nagyobb osztályzatának hosszát γ -ét $211''$ -nyinek, δ -ét $212'' 9'''$ -nyinek találtam; természetes, hogy mindkét nagyságnak azonosnak kellett vala lennie; még pedig a $2\mathfrak{k}' = 157,574''$ -nek négy harmadának, azaz $210,1''$ -nyinek. Ha az előcsarnok két osztályának eltévedt nagyságát úgy igazítjuk, mint fentebb tettem, akkor mindegyike úgy áll a templom utolsó osztályzatához mint $2\mathfrak{k}'$ a $2\mathfrak{f}'$ hoz, vagyis mint az egység a köbdia-gonáljához, 1 a $\sqrt{3}$ -ból. Ime tehát a templom hosszának nagyobb mértékei a kisebb háromszög mértékei szerint határozottak; mert itt a \mathfrak{k}' \mathfrak{f}' és \mathfrak{f}' közti arányokkal találkozunk.

Menjünk már most át a II. táblánkon rajzolt szentély külfelrajzához. Itt a fő-apsis oszlopai egész magassága (oszlopfő $11'' 3''' +$ tő $135'' 9''' +$ láb $11''$) $158''$ -nyi, vagyis megint $2\mathfrak{k}'$, mint a hajó utolsó osztályzatának hossza, $= 157,574''$; az oszlop feletti tér pedig egész a tetőig $111''$ vagyis $\mathfrak{f}' = 111,366''$, mint a fő apsis fentője, tehát megint a $\sqrt{2}$ -ből és az 1 közti arány; vagy öszvesen az egység: mert $2\left(\frac{\sqrt{2}-1}{\sqrt{2}}\right) + \sqrt{2} - 1 = 1$.

A mellék apsisok mértéke egyenlő a fő apsis oszlopai fölötti tér mértékével, azaz $112'' 4'''$, vagyis $\mathfrak{f}' = 111,366''$; de már itt ezen oszlopok fölötti tér nem úgy áll a \mathfrak{k}' -hoz mint a $\sqrt{2}$ -ből az 1-hez; különben volna $\mathfrak{k}' = 78,787''$, azonban ez a valóságban csak

62" 11". Ezen csekélyebb magasságra : z építész azért volt kényyszerítve, hogy a mellékapsis félkúpja és teteje elegendő helyt nyerjen az egységnyi magas kereszthajó teteje alatt.

A főapsisnak és a kereszthajónak magassága tehát az egység, azaz 269", a középhajónak magassága pedig a négyszög diagonálja = 380,366" tehát itt is előfordul az 1 és a $\sqrt{2}$ -ből közti arány.

A hajó féloszlopjainak magasságát a III-ik táblán λ betű alatt adom, hol az oszlopfő 28"-re, töve 153" 1"-re, lába 2" 9"-re és talpazata 40" 10"-re vannak jelelve. Ezen mértékek összege teszen 224" 8"-at, minek megfelel a kisebb háromszögnek nagy oldala kétszer véve, vagyis $2 \cdot \sqrt{3} = 222,732$ "; világos tehát hogy itt is az arány a $2 \cdot \sqrt{3}$ magas szentély féloszlopai és a $2 \cdot \sqrt{3}$ magas templom féloszlopai közt megint az 1 és a $\sqrt{2}$ -ből közti arány.

Van a hajónak nagy oszlopain kívül még két kis oszlopa is (γ és δ a III-ik táblán), mely a karzatot hordja, ezen oszlopok egész magassága $26" + 49" 3" = 75" 3"$. Ha ezen magasságot, hasonlítjuk a toronycsarnok oszlopaiéval, mely 105"-nyi, akkor e két magasság közt megint az egység és négyszög diagonálja közti arányt fogjuk találni; mert $75, 25$ sokszorozva 1,414-el ad 106,4 hüvelyket.

Elvégre ugyanazon arányt találunk a hajó két kisebb oszlopa és a keresztkarzaton levő két oszlop (lásd kapitaeljeit IV-ik táblánk aljának bal és jobb oldalán) magasságaik közt; mert elseje $75" 3"$ és másika $53" 5"$ levén, $75,25$ felosztva 1,414 által adand 53,217 hüvelyket.

Az előadottakból következik, hogy a bényi templom uralkodó aránya az egységnek aránya a négyszög diagonáljához, vagyis 1 a $\sqrt{2}$ -höz, és hogy, mivel ugyanezen arány az oszlopok magasságának meghatározásában mindenütt, de ezenkívül is az alapterv hosszainak egymásközti viszonyában előfordul, következik, mondom, hogy ezen arányt az építész nem esetleg, hanem szántszándékkal és öntudattal alkalmazta.

A kapuzat arányzásánál szintén ezen az 1-nek a $\sqrt{2}$ -ből viszonya többször van alapul véve, mint azt alant látandjuk.

A kapu rendszerezett nyílásának (l. a 24. lapot) $90" 6"$ -nyi szélessége $115" 8"$ -nyi magasságához úgy áll, mint $\frac{1}{4}$ -ed az $\frac{5}{4}$ -hez; mert $90, 5$ felosztva négygyel ad $22,625$ -et, mely összeg sokszorozva ötten tesz $113,125$, mi a $115,666$ -tól csak $2,541$ -el tér el. Ezen arány megfelel a zenészetben a prim alsó terczezi arányának: mert ha egy húrnak primehosszát $\frac{1}{4}$ -re osztjuk, e hossza $\frac{1}{4}$ -eddel szaporítva a következő alsó terczet fogja zengeni. A nyílás imént rendszerezett magasságát, azaz $113,125$ -et felosztván, a $\sqrt{2}$ -ből azaz, 1,414 el nyerendünk 80 egész hüvelyket, melynek fele $40"$ közel jár ama $38" 10"$ -hez, mely mértékül van véve az oszlopszat alaprajzát határozó háromszög két oldalánál (lásd V-ik táblánk jobb oldalának alját); s így tehát a kapuzat magassága egész kiszökéséhez úgy áll, mint a $\sqrt{2}$ -ből a fél egyhez. Ezen arány még világosabban tünt volna fel, ha a kapuzat egész magassága nem $115" 8"$ -ra, hanem $\sqrt{3} = 111,366$ véte-tik, és a kiszökés $\frac{1}{2} \cdot \sqrt{3} = 39,393$ -nek; de akkor a kapu szélességét is, hogy a $\frac{5}{4}$ -nek a $\frac{1}{4}$ -hez arány megtartassék, valamivel csekélyebbre kellett volna venni, tehát nem $90" 6"$ -nak, hanem $\frac{111,366}{5} = 22,273" \times 4 = 89,092$ -nek. Igaz hogy a kapunyílás szélességének magasságához ily aránya csekély, de a román stílt épen az jellemzi, hogy a magasságok fejlődésére nem törekszik, és beéri e tekintetben a mulhatlan szükségessel, ellentétesen a csúcsíves stíllel, mely gyakran túlzottan emeli építményeit.

A román stíliben, sőt még a csúcsívesben is szokás a kapuzat előszökő testének alaprajzát egyenszárú háromszög alapján úgy szerkeszteni, hogy e háromszög hypothenusája képezi a portal tagozatának alapvonalát (lásd ötödik táblánk alját); ezen általa-

nos szokásnak azon hiánya van, miszerint a kapuzat oldalainak kifejlődésre nem elegendő hely adatik, vagyis az egész portal szűkebbnek tűnik fel, mint ha az érintett háromszög nem egyenszárúnak képeztetik, hanem helyette a köbháromszög használtatik, oly móddal hogy kisebb oldala a kapuzat mély részét, nagyobb kathetje pedig oldalfejlődését vagy szélességét határozza; azonban, mint mondám, a köbháromszögnek használata e helyen még a csúcsíves stílusban is a ritkaságok közé tartozik. A kassai kapuzatoknál e háromszög van alkalmazva. Az egyenszárú háromszög hypothenusája a régibb kapuzatoknál, s így a bényinél is, egyenlő részekre osztatik, s így a fokozatok vagy lépcsőzetek száma mindig egygyel több, mint az egyenlő részek száma, Bényben a hypothenusa ötrészre osztatván, hat fokozatot nyertek; de ezen felosztás nem a legpontosabb, miért is a talapzaton kiszökő épszögek oldalai sem válhattak egyenlőkké; az egész háromszög elég rendszeresen van alakítva; mert egyik vonás a kapunyílás oldalfalára alkalmazva, azon ponttól, melyben a két vonás egymással érintkezett, valamint a mélységet, úgy a szélességet egyaránt $38'' 10'''$ -nak, s így az alapháromszögöt egyenszárúnak találtam ugyan; de a fokozatok részleteinek összege ezen összegnek nem felel meg tökéletesen; mert (lásd V-ik táblánk alját) a kapuzat talpán a

mélységnek részletei: a szélességnek részletei: és az archivolt profiljének részletei:

8'' 0'''	8'' 0''	1'' 2'''
6 9	7 6	11 2
7 6	6 8	4 5
		10
6 7	7 6	4 4
6 8	8 4	6 9

tesznek összesen $35'' 6'''$ -at összesen $38'' 0''$ -at összesen $37'' 10'''$ -at;

miből világos hogy az egyenszárú háromszög nem egyszersmind épszögű; mert ha az volna és ha a fokozatok egyenlők volnának, az egy tagban talált $38'' 10'''$, vagyis inkább $\frac{1}{2} k' = 39,393$ összegnek ötöd része, azaz, $7,8786''$ lett volna minden egyes fokozatnak valamint mélysége úgy kiszökése is. Számos más egykorú példányok analogiajából biztosan következtethetjük, hogy a bényi kapuzat tökéletlensége nem elven, hanem, vagy hiányos rajzon, vagy hiányos kivitelén alapszik.

Az alkotó hypothenusa egyenlő felosztása által nyert fokozatokon kiszökő fél-oszlopok, felváltva épszögű pilasterekkel emelkednek; Bényben hat fokozat levén, három féloszlopnak is kellene lenni minden oldalon; de itt a harmadik, azaz a külső oszlop a háttart képező nagy oldalszilaster szélessége miatt elmarad, és e helyett két épszögű tag alkalmaztatott úgy, hogy szélsője már az említett nagy pilasterben foglal helyet. Az épszögű pilasterek mindnyájának épszögén a talapzat fölött horony van kivájva, mely árnyékkal valamint itt, úgy az archivoltban, melybe szinte átmegy, a tagozást eleveníti.

Ha az oszlopokon kapitaelek egész magasságát az egész talapzattal összehasonlítjuk (lásd V. táblánkat) azaz, $17,833''$ -et $25''$ -el, akkor újra az egynek a $\sqrt{2}$ -béli aránnyal találkozunk; mert $25''$ felosztva $1,414$ -el ad $17,882''$ -et; s így ezen a templom többi részein annyiszor alkalmazott arány a kapuzaton is kétszer fordulván elő, fentebb kimondott meggyőződésemet erősíti, miszerint a bényi régi építész öntudattal és szántszándékkal alkalmazta a háromszögnek ezen szemebetűnő arányát.

V.

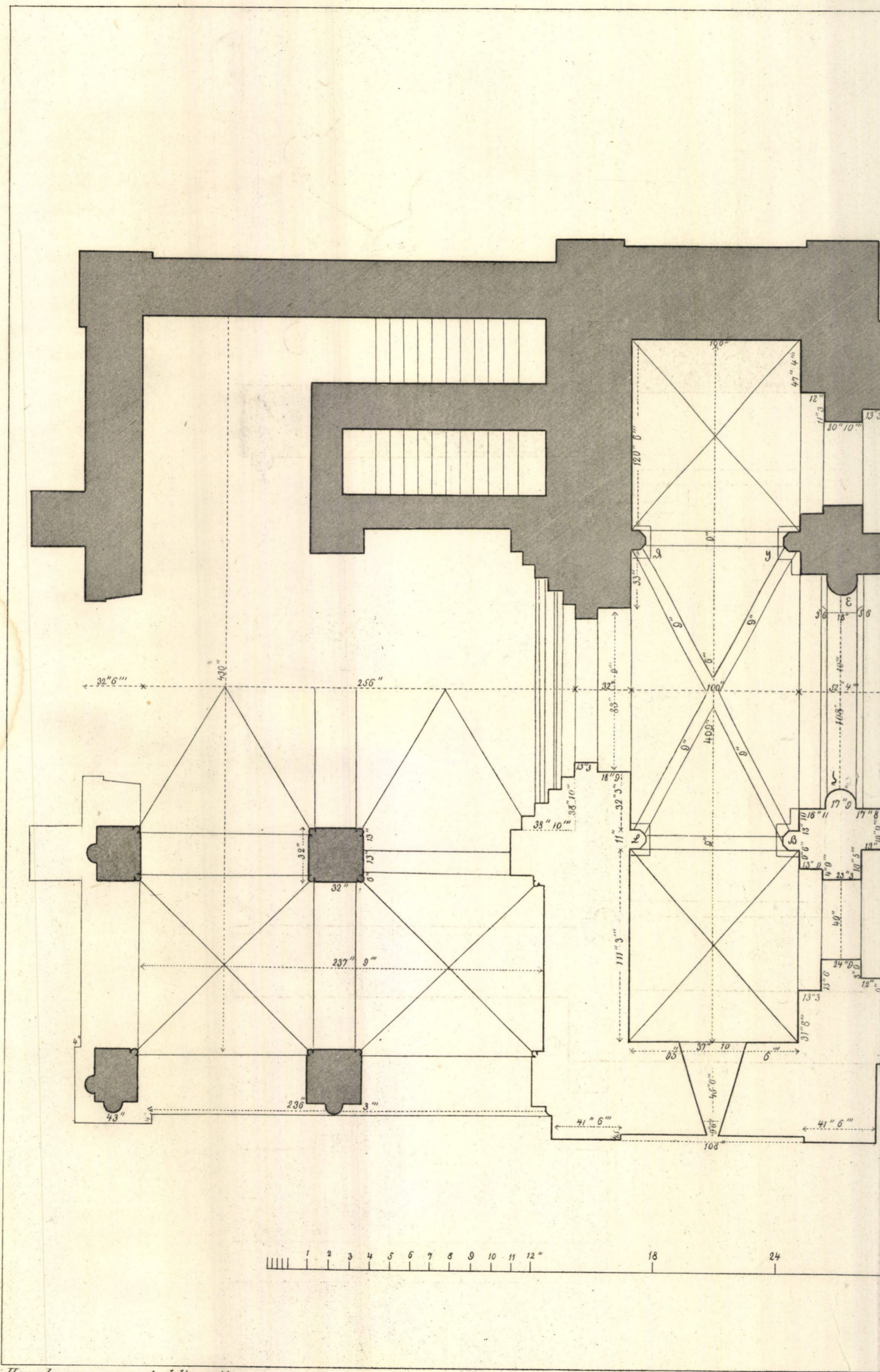
R e s t a u r a t i o .

Nyugat-Europában a történeti emlékek restauratiojában azon elv van elismerve miszerint nem elég az emléket a romlástól megóvni, vagy azt, ha még használatban van ily használat folytatására alkalmassá tenni; hanem egyszersmind lényegesnek, sőt a restauratio főczéljának tartják, hogy az az emlékek eredeti jellemét visszaállítsa. Az építésznek, ki ily munkálkodáshoz fog, tehát nem csak építésznek, hanem valóságos archaeolognak is kell lenni. A közkívánat ily építészeket teremtett valamint Francia- és Angol- úgy Németországban is. Mi magyarok eddig a pusztá szükségleti restauratiókon alig emelkedtünk túl; miért is nálunk nincs még gyakorlati építész, ki egyszersmind archaeolog is volna. Mindamellett a nm. magyar helytartótanács akademiánkhoz tavall intézett leiratában kimondta abbéli kívánatát, miszerint központi archaeologiai bizottmány felállításával valamint a gyakorlati, úgy az archaeologiai, vagyis nemzet-emléki restauratiókat előmozdítani vagyis inkább megteremteni óhajtja. Mennyire szükséges ily intézkedés, mennyire kívánatos hogy ez minél előbb jöjjön létre: a bényi templomnak csak a múlt évben is sajnálatunkra *nagy archeologiai tudatlansággal* véghezvitt restauratiója mutatja, ha annak csak főhibáit is röviden e helyütt tekintjük.

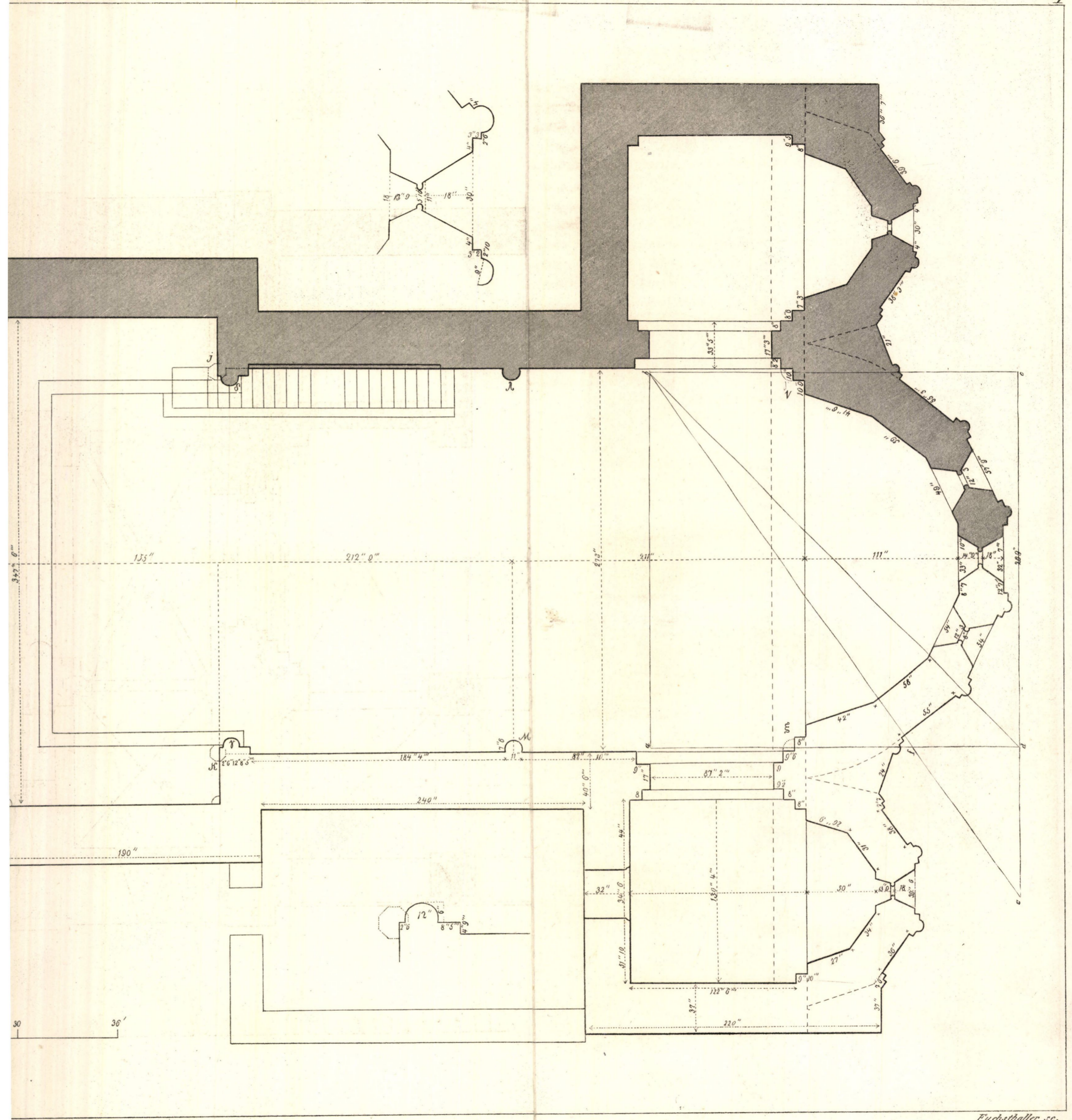
A régi emlékek érdeme abban áll, hogy azok emelésénél kellő tekintettel voltak az építési anyag tartósságára, s így nem volt a régieknek oka tartós anyagot színelni, hanem törekedtek a használt anyagot, mely legyen bár kő, bár téglá, mindig jó volt, mindenütt felmutatni; innen eredt a *kő- vagy téglatermésépítés* (Rohbau). Midőn a bényi restauratio tehát a terméskövet befedte a sokkal csekélyebb mészvakolat rétegével, a becsesebb anyagot rosszul értett csinosítási elvből betakarván, első főhibát követett el, mivel az emlék eredeti jellemét elrontotta. Kötelessége volt ellenben az 1722-iki és 1800-iki restauratiókból fenmaradt vakolatot is levakarni, s így az eredeti szerkezetet szegényes köpenyegétől megmenteni. Ha magyar középponti bizottmány létezik, és a restaurationalis terv elébe terjesztetik, az intézet az építész eltiltja régi emlékünkt ily elferdítésétől.

Érintém hogy hazánkban a bényi templom az egyetlenegy, melyen a még másutt is ritka előcsarnok, vagy narthex előfordul. *E narthexnek eredeti voltát* kétségen kívül helyezte a falnak az építész által megrendelt feltörése alkalmával talált két oszlop. E fölfödözés folytán, ha az építész nem csupán gyakorlati, hanem egyszersmind tudományos férfiú, kötelessége vala elállani előbbi szándékától, miszerint az előcsarnok oldalához meglehetősen szegény képzelőtehetséggel concipiált, és másképen is egészen szükségtelen támfalait oda állítja. Ha magyar középponti bizottmány létezik, és az építésznek a fertelmes vakolat leszedését parancsolja, az előcsarnok régi volta már korábban kiderül, és az építész megmentetik támfalai föltalálásától. Ellenben a mint az ügy most áll, az alakítandó bizottmánynak első teendői közé tartozandik, a meglehetősen összegbe került ferde restauratiót megsemmisíteni, mielőtt még újabb valóságos restauratióhoz fognia lehetne. Jelenleg Bényben ámbár van, még sincs, mert nem látható, az eredeti előcsarnok.

A román stíliú tornyok *többszörre nyolczoldalú sisakba*, vagy gulába végződnek; ha ez négyszögű toronyra tétetik fel, ez utóbbi szögletén üres hely marad, mit a régiek néha meghagytak, ez az eset sz. Jákon, vagy pedig kisebb, a fősisakkal összeforrasztott gulákkal betöltötték, mint ez az eset Francia- és Németországban és több helyütt hazánkban is. Az 1722-iki vagy a 1800-iki restauratio alkalmával az építész nem okoskodott ferdén, hanem a régi alkalmasint kőből készített, de az égés által megrongált és ledőlt toronygúlát úgy pótolta fából és téglából készített újjal, hogy idomára a legalsóbb részén valószínűleg meglevő maradványainak útmutatását fölhasználta. Ellenben az 1861-iki építész másképen okoskodott, neki az üres helyt valamivel be kellett töltenie; ha archaeolog, megint nem győtri képzelőtehetségét oly alak feltalálásával, mely visszajeszto czopfos idomával az egyszerű román stíl alakjaiból kirí, hanem használja Francia- és Németország ismert megoldásait, és megkíméli az építkezőt a költségek nem csak hasztalan, hanem célelleses szaporításától, megkíméli az alakítandó országos középponti bizottmányt attól, hogy az építész műve megsemmisítésével kezdje munkálkodását, és megkíméli saját személyét azon megrovástól, melylyel munkámat befejezni az ügy érdekében elkerülhetlennek tartottam

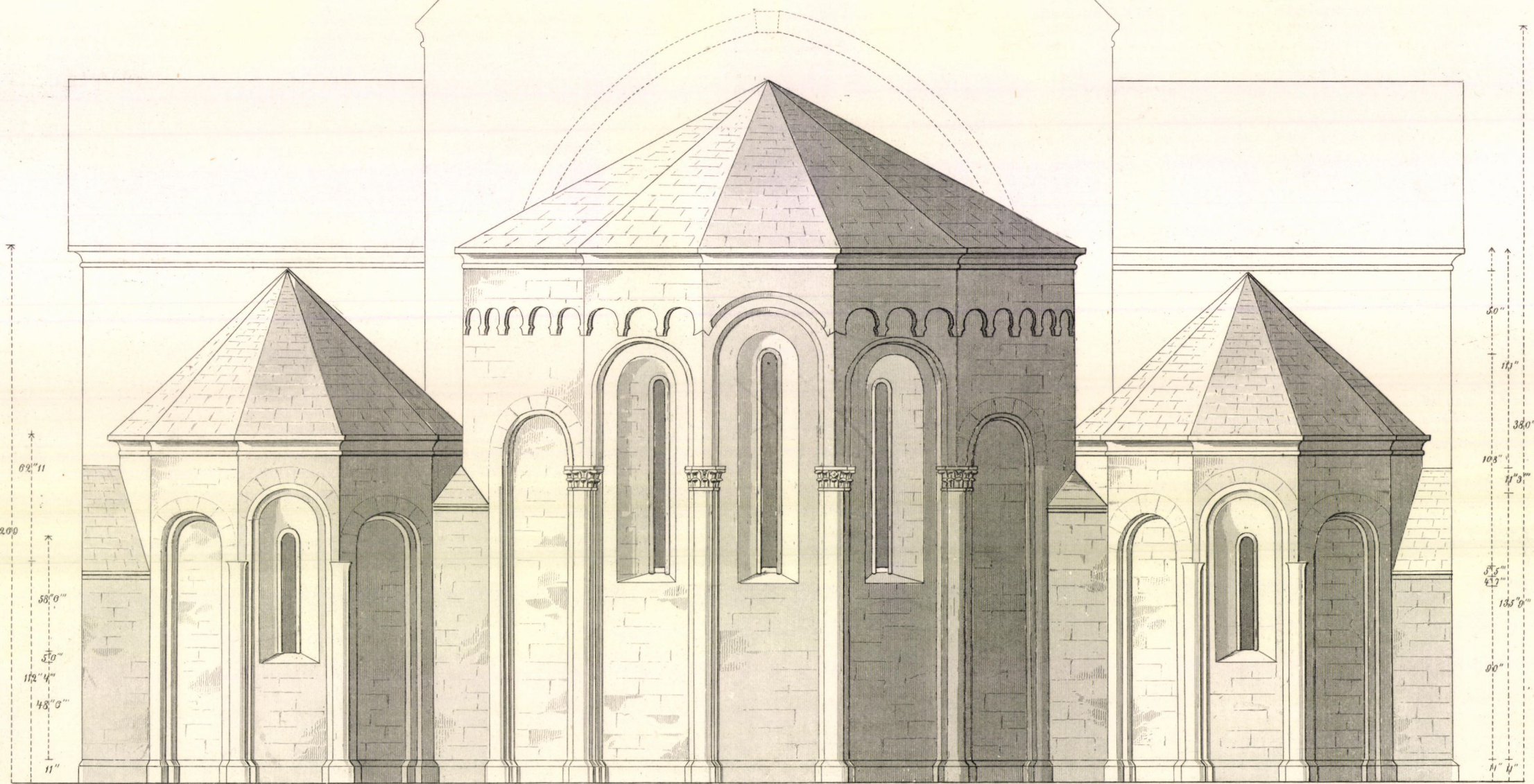
Henslmann mens. et delineavit.

Kis Bény

Fuchshalter sc.

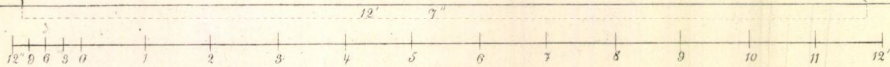
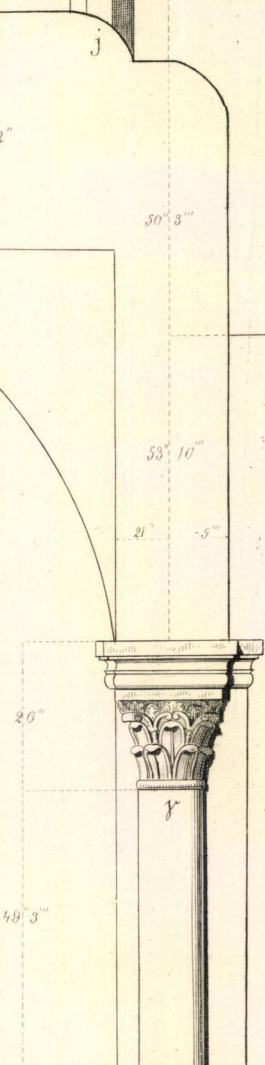
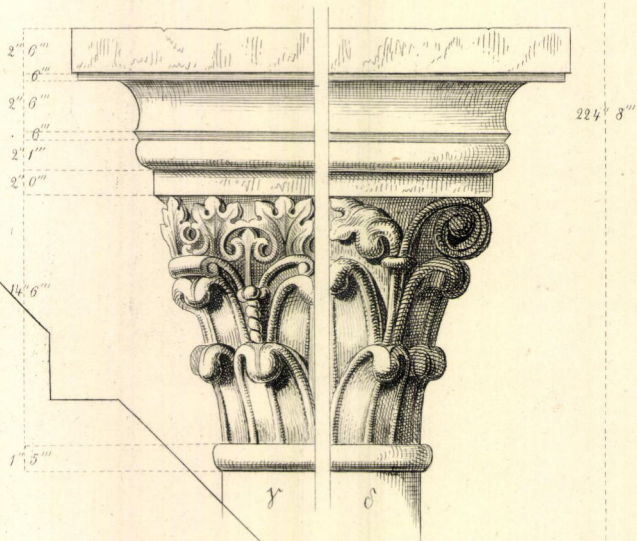
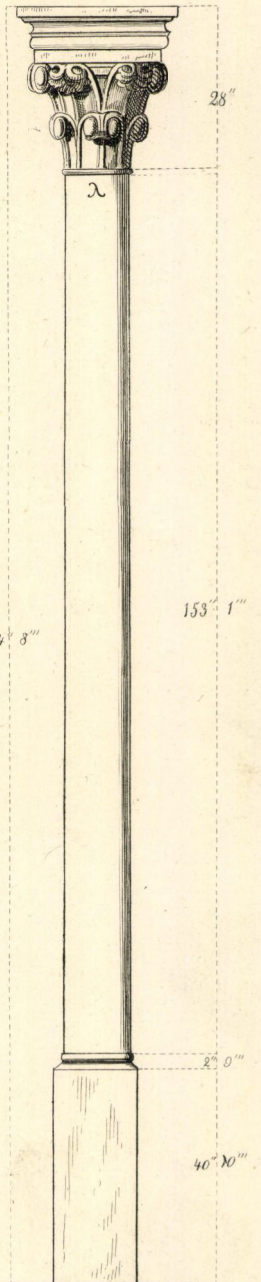
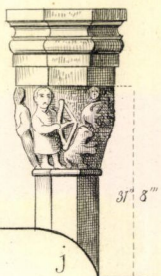
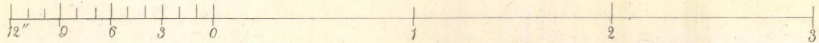
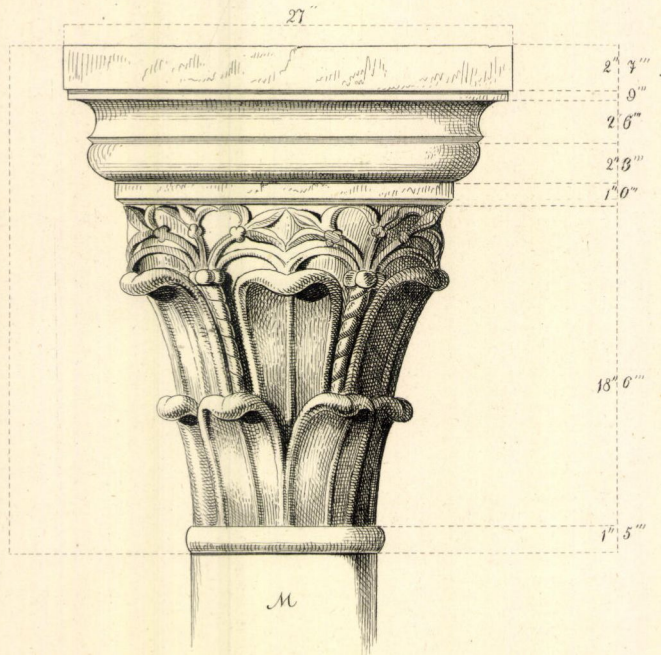
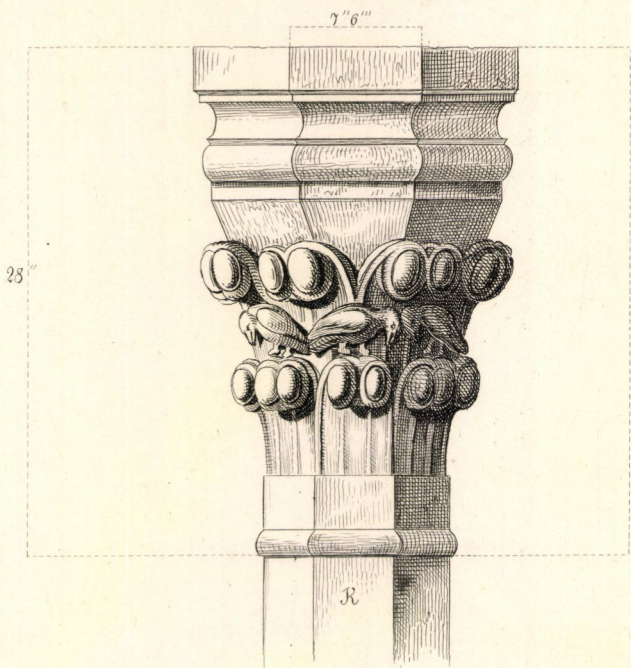

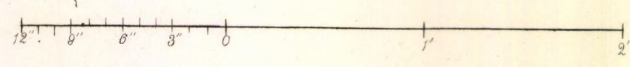
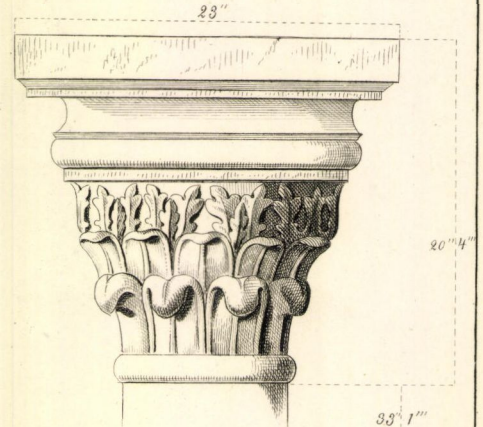
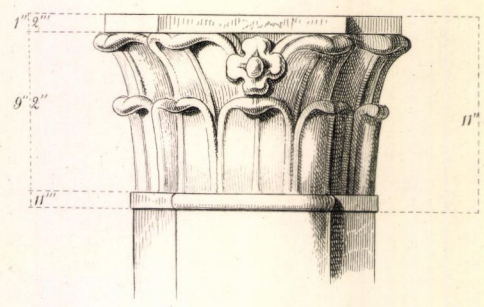
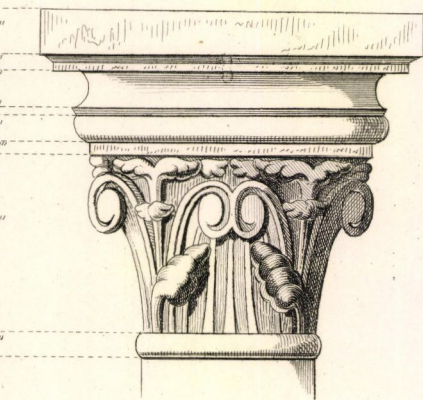
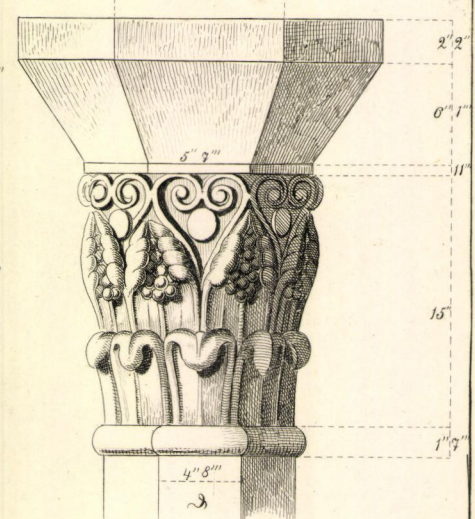
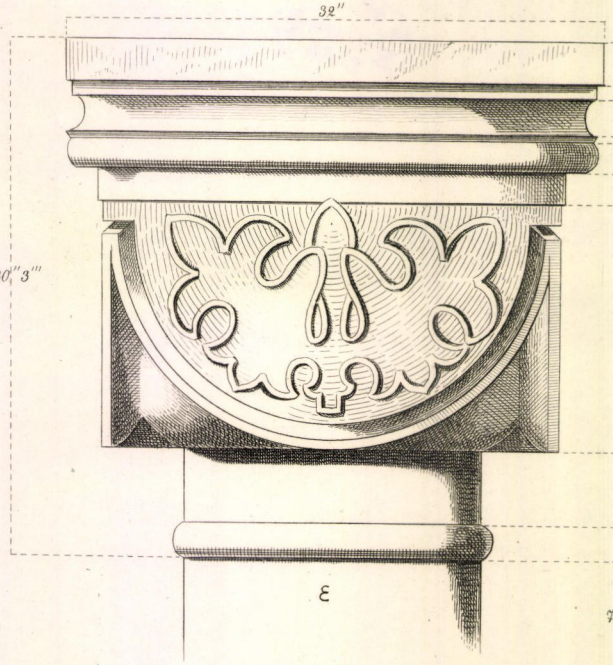
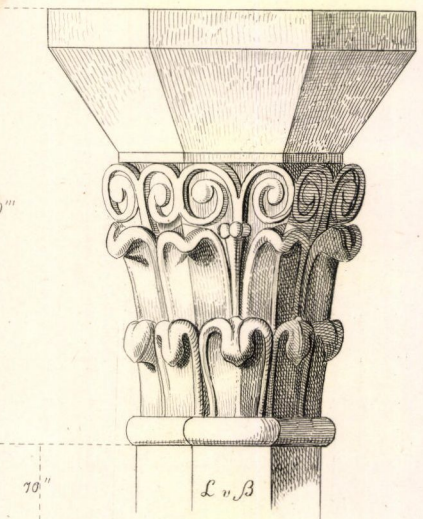
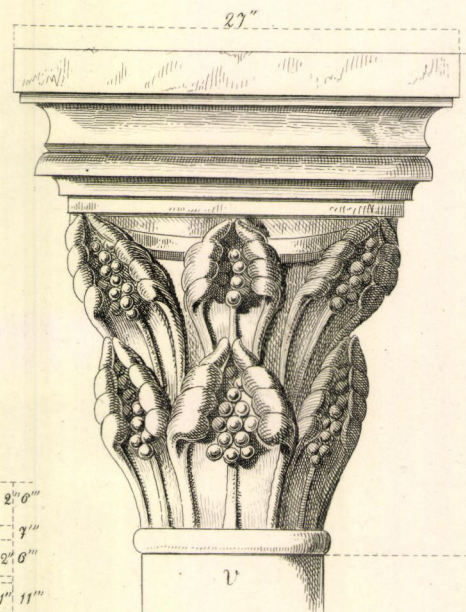
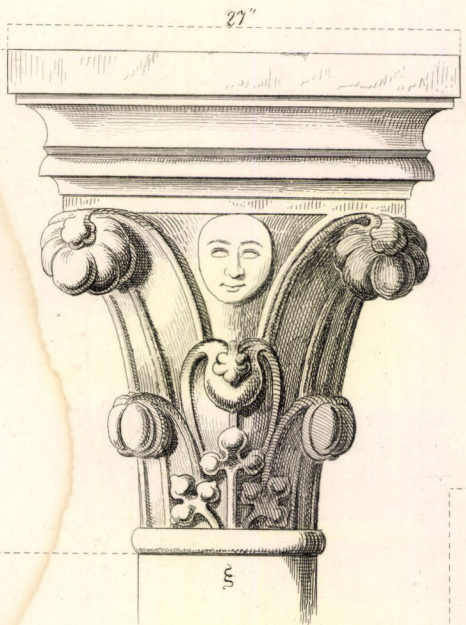
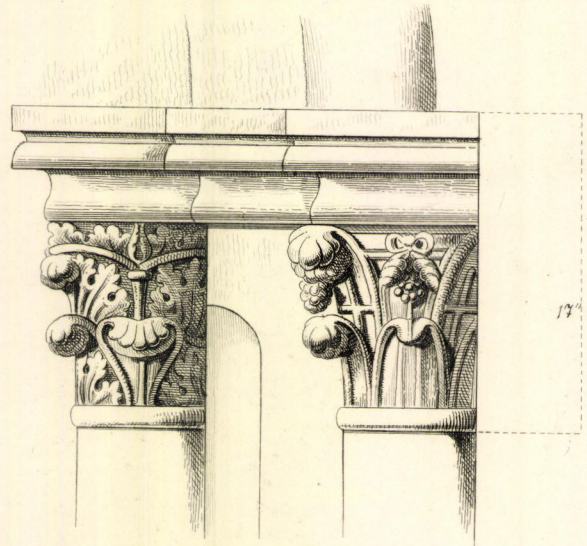
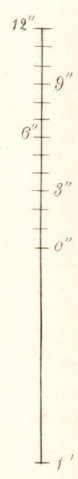
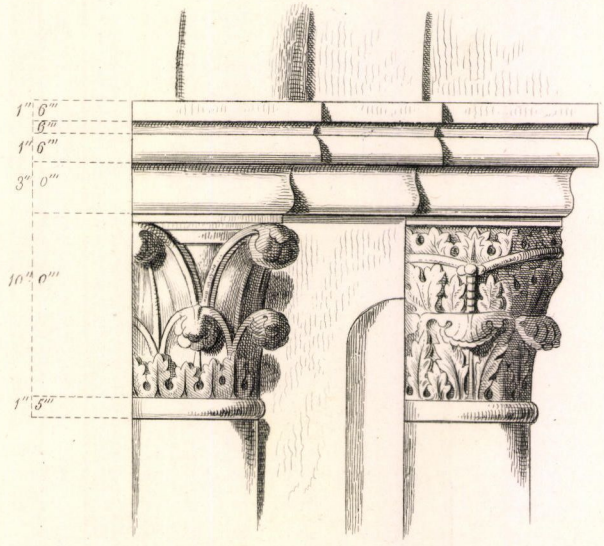

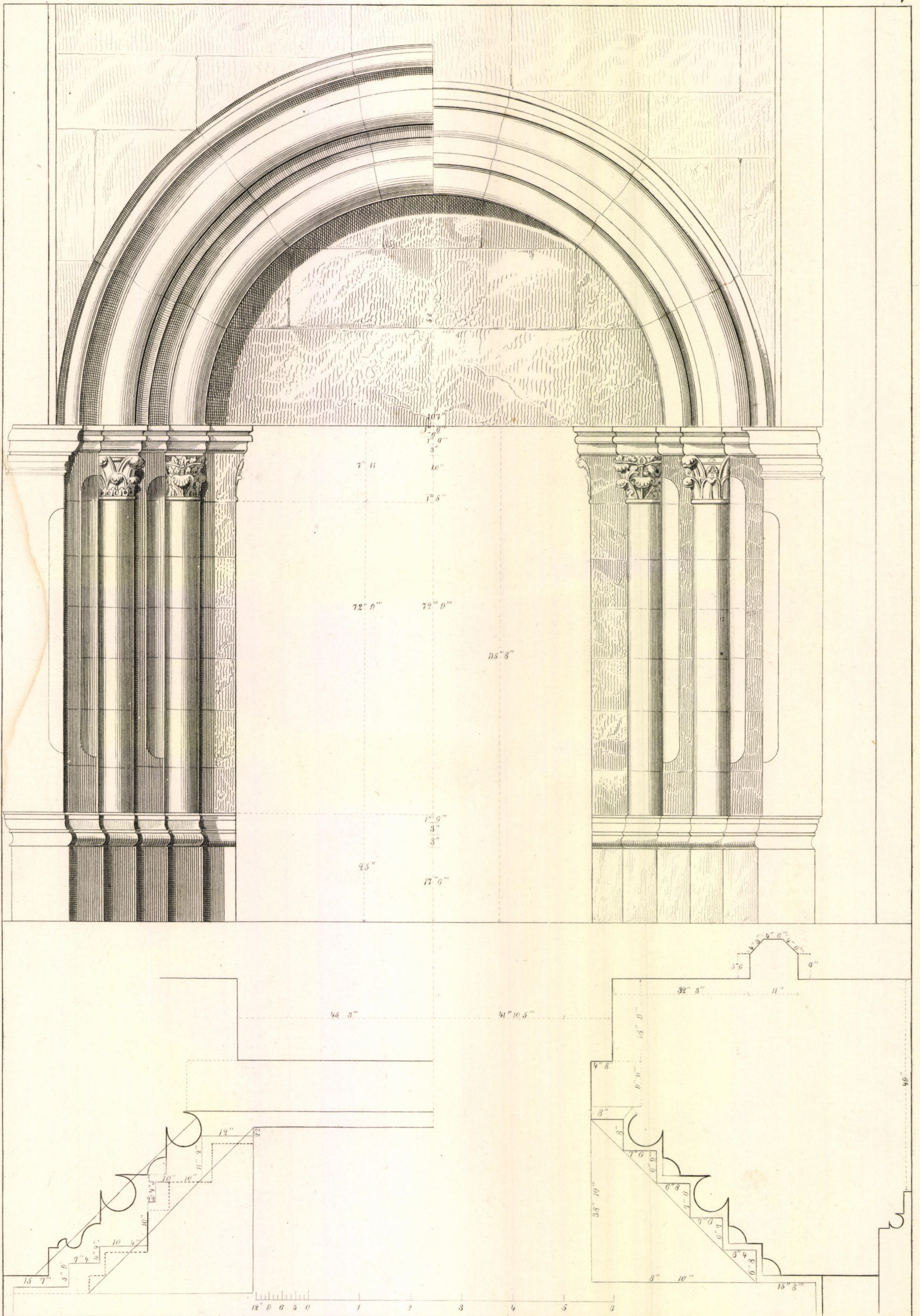
Henslmann mens. et del.

Kis Bény

Fuchschaller so

Henszlmann mens. et del.

Kis Bény

Fuchsthaller sc.